

Het LAND van AALST

Jaargang LXXV • 2023
Nummer 3

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Elektronische versie:

Gratis op de website

Lidmaatschap van de vereniging:

Bijdrage zonder jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: €10 • Steunend: € 20

Jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: €30 • Steunend: € 40

Te storten op:

IBAN BE33 3930 3032 7646

BIC: BBRUBEBB

t.a.v. Het Land van Aalst,
Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het 'Land van Aalst' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren † Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en † Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens † Arthur Broeckaert, † Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), † Jozef Van Cleemput, † Jozef De Brouwer, † Valère Gaublomme, † Frits Van Acker, † Basiel Boel, † Marcel Cornelis en † Jules Pieters. Latere voorzitters waren † Jozef Borremans (1953-1954), † Frits Courteaux (1963-1980), † Luc De Rijck (1980-1984) en Luc Robijns (1984-2020).

Het bestuur van de vereniging:

Luc Robijns • *erevoorzitter*

Bart Cherretté • *voorzitter*

Michel Igual Pacheco • *ondervoorzitter*

Marcel Cock, Pieterjan Deconinck, Lieve De Mecheleer,
Tom De Ridder, Luc Geeroms, Mieke Van Damme, Dirk Van
de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel,
Reinoud Vermoesen.

Meewerkende leden:

Louis De Cock, Bart Merckaert, Geert Van Bockstaele, Bart
Van Langenhoven, Marc Uyttersprot en Wilfried Vernaeve

Redactiesecretariaat:

Reinoud Vermoesen

reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme

Asserendries 118, 9300 Aalst • tel. 053 21 63 30

• e-mail: vdmieke@skynet.be

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen der Geschiedenis'. Het logo werd ontworpen door Bram Overlaet. Het representeert het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, met verwijzing naar de de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vormgeving: Arnoud Jensen

Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke

ISSN 0778-7731

De Riemaecker
PRINTING

De muurschildering 'El Caballero de la Triste Figura' (1935) van Fritz Kieckens (1912-1986)

De strijd tussen traditionalisme en modernisme in de Sint-Lucasschool te Gent

Christian De Paepe

Inleiding

Op zondagmorgen 14 juli 1935 vond in de feestzaal van de Sint-Lucasschool te Gent, de proclamatie plaats van de einduitslagen van het voorbije schooljaar 1934-1935¹. Na de zitting met bekendmaking van de resultaten, uitreiking van de prijzen en enkele gelegenheidsspeeches, konden de hoge gasten, voor ze aan tafel gingen voor de lunch, een bezoek brengen aan de tentoonstelling met de bekroonde kunstontwerpen van de laureaten van het afgelopen jaar. Voor het achtste en laatste jaar van de opleiding schilderkunst ging 'de grote prijs met algemene stemmen en toejuiching van de jury' naar een jonge kunstenaar uit Aalst, Fritz Kieckens. Hij behaalde de grootste onderscheiding en kreeg het gouden eremetaal van de school. Het officiële verslag beschrijft het bekroonde ontwerp als "*Een synthese van Don Quichot*"².

1. 'In Sint Lucasschool te Gent. De afkondiging der prijskamp-uitslagen en de opening der tentoonstelling in dit Hoger Instituut voor kunst en vakonderwijs hadden zondag plaats' in: *Het Volk - De Tijd*, 15 juli 1935; 'Sint-Lucasschool te Gent. Uitslagen van de eindprijskampen van het schooljaar 1934-1935' in: *Het Volk - De Tijd*, 17 juli 1935, p. 5.

2. Het schoolarchief van Sint-Lucas Gent werd oorspronkelijk bijgehouden door de Broeders van de Christelijke Scholen in de Zwarte Zustersstraat te Gent. Vanaf 1984 zijn de archivalia stapsgewijs bijeen gebracht in wat toen *Patrimonium Sint-Lucas Gent (PSLG)* werd genoemd. Tot 2002 is daar ook nog het kloosterarchief (gedeeltelijk) bijgekomen. In 2003 bracht men zowel het school- als het kloosterarchief over naar het KADOC in Leuven waar die nu bewaard zijn als *ASLG (Archieven van de Sint-Lucasschool Gent)*. De originele officiële proclamatielijsten van de jaren dertig bevinden zich in het *Fonds Sint-Lucas Gent* (Groot Begijnhof, Sint-Amandsberg, Gent).

Fritz Kieckens bij 'El Caballero de la Triste Figura'.

Met dit eerder ongewone profane onderwerp oogstte de jonge schilder meer succes dan zijn twee medestudenten en naaste mededingers, broeder Maximinus³ en de Brusselaar Georges (Joris) Algoet. Helemaal in de lijn van de ideologische traditie binnen de school⁴ hadden die twee een uitgesproken religieus-moraliserend thema gekozen, respectievelijk *'Het offer en de beloning van de Broeder'* en *'De verheerlijking van Sint-Jan Baptist de la Salle'*, stichter van de Broeders van de Christelijke Scholen, oprichters en bestuurders van de Sint-Lucasscholen. Zowel de specifieke themakeuze van Fritz Kieckens als de bekroning van zijn project door de tienkoppige jury waren niet vanzelfsprekend binnen de officiële traditionalistisch geïnspireerde artistieke lijn van het huis. Dat de jonge artiest zijn ontwerp nadien ook ter plaatse, binnen de muren van de Sint-Lucasschool, mocht uitvoeren en dat het resultaat van deze technische krachttoer tot op vandaag in behoorlijke staat bewaard is gebleven, mag ongetwijfeld ook merkwaardig worden genoemd.

In de loop van zijn meer dan tachtig jaar bestaan belandde het bekroonde schilderwerk stilaan in het spreekwoordelijke vergeetboek van het instituut. Maar ook letterlijk in een vergeethoek van de centrale traphal in het oude gebouw, verborgen achter kasten, kisten en opeengestapelde kartonnen dozen en afgedekt met donkere stoffige doeken. In 2005, bij gelegenheid van de vieringen voor de 400ste verjaardag van de eerste uitgave van het meesterwerk van Miguel de Cervantes (1547-1616), *El ingenioso Hidalgo don Quijote de la Mancha* (Madrid, 1605), is, op uitdrukkelijke vraag van de curatoren van de expositie *Don Quichot in België* in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel⁵, de muurschildering volledig vrij en duidelijk zichtbaar gemaakt. Foto's van het volumineuze werk werden genomen ten gerieve van de tentoonstelling en de bijhorende catalogoog. Een studie van het ontstaan en de betekenis van het nog altijd verrassende kunstwerk is toen niet ondernomen⁶. Recente plannen van de LUCA School of Arts (Campus Sint-Lucas, Gent) tot restauratie, opwaardering en herinrichting van het bewaarde patrimonium binnen het eerbiedwaardige instituut, bieden de kans voor een aandachtiger onderzoek naar de persoonlijkheid van de kunstenaar Fritz Kieckens en naar de betekenis van zijn kunstwerk dat hij de titel *'El Caballero de la Triste Figura'* meegaf.

3. Victor van Meerbeeck (1903-1973), alias 'broeder Max' van de Broeders van Liefde.

4. Algemene informatie over de geschiedenis van de Sint-Lucasscholen in: Jan DE MAEYER (red.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1914*, Leuven, Universitaire Pers, Kadoc-Studies 5, 1988; Hannelore CALMEYN, *De Sint-Lucasscholen tijdens het interbellum: tussen traditie en modernisme*, licentiaatsverhandeling Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, KU Leuven, 2001; Dirk VAN DE PERRE, *Op de grens van twee werelden: beeld van het architectuuronderwijs aan het Sint-Lucasinstituut Gent (1919-1965/74)*, Gent, Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, 2003; Wilfried WOUTERS, *Van tekenklas tot kunstacademie. De Sint-Lucasscholen in België 1866-1966*, Kortrijk, UGA, 2013. Voor een bredere cultureel-historische kijk op de jaren van het interbellum: Ronny GOBYN & Winston SPRIET (red.), *De jaren '30 in België. De massa in verleiding*, ASLK & Ludion, Brussel, 1994.

5. Jacques JOSET & Christian DE PAEPE (curatoren), *Don Quijote en Bélgica / Don Quichotte en Belgique / Don Quichot in België* (18.11.2005 - 09.01.2006), Brussel, Koninklijke Bibliotheek & Instituto Cervantes, 2006. Als kleurenomslag voor de catalogoog is een fragment van *El Caballero de la Triste Figura* uit de Gentse Sint-Lucasschool gebruikt. Zie ook pp. 78-79 en 265-267.

6. Verwijzingen naar het kunstwerk: Christian DE PAEPE, 'Don Quichot in Vlaanderen' in: *Vlaanderen - Spanje / Spanje - Vlaanderen*, Kunstschrift Vlaanderen, 55 (2006), pp. 230-235; ID., 'Don Quijote cabalgando por Flandes' in: Lieve BEHIELS (ed.), *Tras las huellas de Don Quijote*, Antwerpen, Lessius Hogeschool, 2007, pp. 23-34; ID., 'Don Quichot on Belgian Staves', in: Theo D'HAEN & Reindert DHONDT (eds.), *International Don Quixote*, Textset, Studies in Comparative Literature 57, Amsterdam - New York, Rodopi, 2009, pp. 137-155.

De muurschildering *El Caballero de la Triste Figura* in de traphal van de Sint-Lucasschool te Gent (1935).

Sint-Lucasschool Gent 1928-1929.
Fritz Kieckens staat tweede van rechts op de tweede rij.

Fritz (later ook Frits) Kieckens is geboren in Aalst op 8 augustus 1912⁷. In september 1928, op zijn zestiende, trekt hij naar de *Hogere Beroepsschool Sint-Lukas. Academie van Bouwkunst, Schilderkunst, Beeldhouwkunst en Kunstambachten* in de Zwarte Zustersstraat te Gent. In de dagschool schrijft hij zich in voor het eerste jaar schilderkunst, in de avondschool voor de cursus ‘geometrische lichamen’.

7. Fritz Kieckens is na zijn opleiding in Gent leraar geworden aan de Stedelijke Academie voor Schone Kunsten van zijn geboortestad Aalst. Geregeld werkte hij mee aan de beroemde lokale carnaval als ontwerper, tekenaar of jurylid. Hij was gehuwd met Celeste Mallego en is overleden in het O.L.-Vrouwziekenhuis van Aalst op 26 september 1986.

Tussen 1928 en 1935 doorloopt hij stipt en met groeiend succes de acht jaar durende volledige opleiding schilderkunst. In de lijsten met examenuitslagen van de school staat hij, jaar na jaar, tussen de beste leerlingen van zijn klas en meer dan eens helemaal op kop. In de hoogste jaren behaalt hij zijn diploma steevast met grote of grootste onderscheiding. Zo scoort hij in het schooljaar 1933-1934, voor het zevende jaar schilderkunst, 92,5 % van de punten, wat hem een zeer ruime grootste onderscheiding oplevert. Alleen broeder Max(iminus) moet hij dat jaar met een klein verschil laten voorgaan. Het jaar daarop evenwel haalt hij, met zijn project van muurschildering *De ridder met het droeve gelaat*, de grote prijs voor schilderkunst. Voor het einddiploma laat hij al zijn medestudenten, met inbegrip van de geduchte broeder, achter zich.

Sint-Lucasschool Gent. Tekenklas rond 1930.
Fritz Kieckens op de achtergrond rechts heeft zichzelf met een kruisje aangeduid.

In 1937 wordt zijn uitzonderlijke begaafdheid nog eens speciaal bevestigd. In dat jaar immers verovert hij de driejaarlijkse Prijs van Bekwaamheid, met felicitaties van de jury en een studiebeurs van 3.000 Fr., vóór alle andere studenten uit de afdeling schilderkunst die in de loop van de laatste drie jaar een grote prijs hadden bekomen. Het opgelegde onderwerp was: *De cultuur en de godsdienst als inspiratiebronnen der kunst*⁸. Ook dit bekroonde ontwerp mocht Fritz Kieckens nadien in een gang van de school uitwerken. Het is er vandaag nog te zien.

De oudst gekende tekeningen en schilderijen van Fritz Kieckens dateren uit de late jaren twintig en de beginnende jaren dertig, tijdens zijn eerste opleiding, nog geen twintig jaar oud. Enkele voorbeelden ter illustratie. Hij ontwerpt (en ondertekent 'F. Kieckens:') de uitnodigingskaart⁹ voor de studieavonden van de Sint-Lucasstudiekring Gent in het werkjaar 1930-1931: een ivoorwitte achtergrond, rode en zwarte geometrisch scherpe lijnen en strakke lettercombinaties met de initialen S[int]-L[ucas], met, in het wit met zwarte schaduw, een uil zittend op een gesloten boek. Het ontwerp ademt een discrete art deco sfeer¹⁰ uit. Een tekening gesigineerd 'F.Kieckens' met het hoofd van Ludwig van Beethoven dateert van 1931¹¹. Op de geel-zwarte zakkalender¹² van het Algemeen Vlaams Studentenverbond van het Gewest Aalst (AVSGA) voor het jaar 1932, tekent Kieckens op de voorzijde de kop van een jongeman met studentenpet en op de achtergrond een klauwende leeuw. Hij signeert 'F.K.'

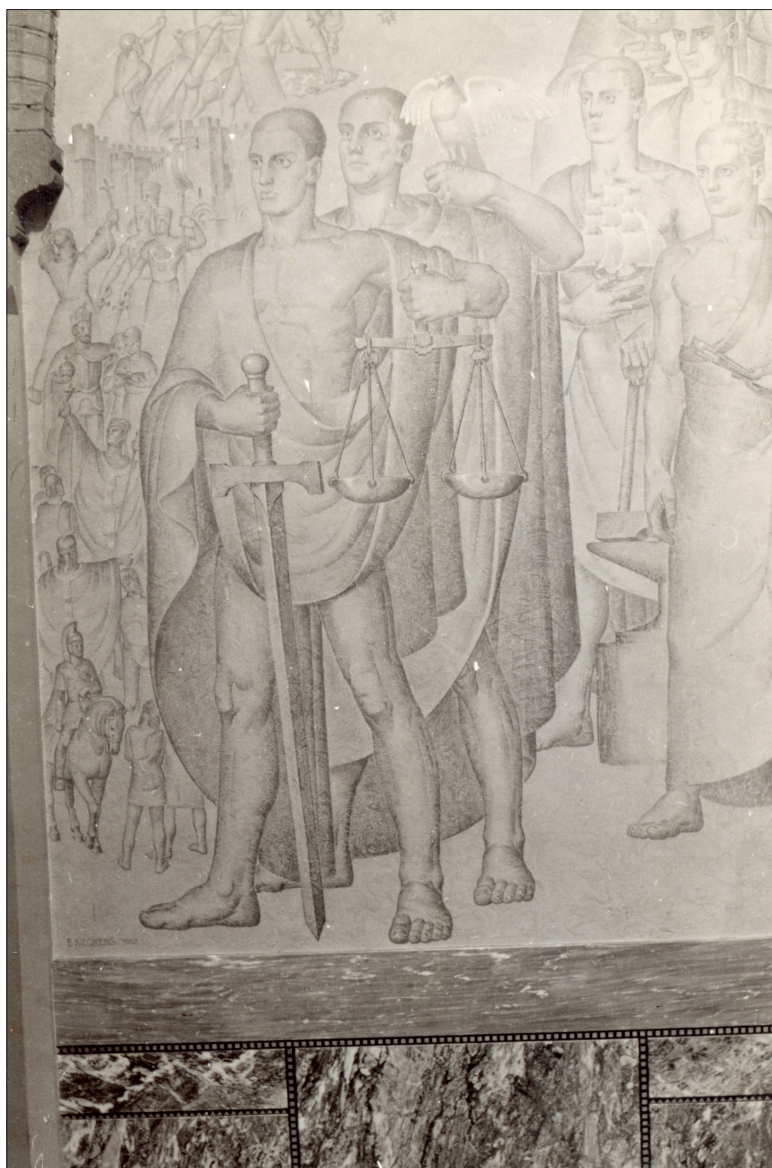
8. 'In de St. Lukasschool te Gent. Plechtige afkondiging van de Prijskampuitslagen' in: *De Tijd*, 12 juli 1937. Ook in *De Volksstem* van Aalst van vrijdag 16 juli 1937 was de Prijs van Bekwaamheid nieuws.

9. Twee exemplaren (dubbel geplooid 165x102) van dergelijke invitatiekaarten zijn bewaard in het familiearchief De Feyter-Kieckens. De ene kaart nodigt uit voor de zes laatste studieavonden (februari-maart) van de studiekekring in de zittijd 1930-1931, de andere voor een voordrachtavond (12 februari [1931]), door woordkunstenaar Antoon van der Plaetse, met dichtwerk van Guido Gezelle. Ik dank oprecht de familie André De Feyter-Monique Kieckens (dochter van de kunstenaar) voor de terbeschikkingstelling van foto's, archiefstukken en andere documenten.

10. Binnen de neogotische burcht van Sint-Lucas waren al in de laatste twintigerjaren tekenen waar te nemen van belangstelling en bij sommigen zelfs van waardering voor de art deco stijl. Zie: Dirk VAN DE PERRE, *Op de grens van twee werelden*, op. cit., pp. 50-51.

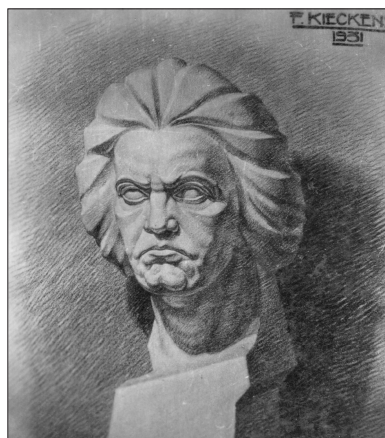
11. Uitsluitend in foto (65x90) bewaard in het familiearchief De Feyter-Kieckens.

12. Exemplaar (open geplooid 180x140) familiearchief De Feyter-Kieckens.

Sint-Lucasschool Gent. Muurschildering in de gang van het oude hoofdgebouw. Fritz Kieckens, 'De cultuur en de godsdienst als inspiratiebronnen der Kunst' (1937).

Fritz Kieckens. Uitnodigingskaart voor de St.-Lucasstudiekring (Gent 1930-31).

Tekening (potlood?) met het hoofd van L. van Beethoven (1931).

Voorzijde van de gedrukte kalender voor het jaar 1932 van het Algemeen Vlaams Studentenverbond van het Gewest Aalst.

Belangrijker voor onze studie is een werk, gedateerd '33., gesigeneerd 'F. Kieckens', met een voorstelling van Don Quichot in het gezelschap van zijn schildknaap Sancho Panza. Momenteel is alleen een foto¹³ van het werk beschikbaar. De juiste aard (tekening? schilderij? ets?), de afmetingen, de bewaarplaats, de kleur en andere materiële eigenschappen van het origineel, zijn voorlopig onbekend. Voor zover geweten duikt de figuur van Don Quichot hier voor het eerst op bij de kunstenaar in wording. De enigszins onverwachte aanwezigheid van het klassieke literaire personage heeft waarschijnlijk veel te maken met de toen pas vertoonde eerste lange speelfilm over de emblematische held van Miguel de Cervantes.

De Oostenrijkse cineast Georg-Wilhelm Pabst (1885-1967) draaide in het jaar 1932 gelijktijdig drie onderling licht verschillende versies van zijn film *Don Quichotte*¹⁴, respectievelijk in het Frans, het Duits en het Engels. De drie versies verschenen in het voorjaar van 1933. Het is niet zonder belang aan te stippen dat de Franse prent voor het eerst is vertoond op 16 maart 1933 in de Brusselse zaal *Métropole*. De film beroerde hevig de hele internationale artistieke wereld en we mogen er van uitgaan dat Fritz Kieckens de prent heeft gezien. Hij bewaarde immers zorgvuldig tussen zijn persoonlijke documentatie verschillende krantenbladzijden¹⁵ die aan de verfilming van het meesterwerk van Cervantes uitvoerige en lovende commentaren hadden gewijd. De knipsels leveren in ieder geval het sprekende bewijs van de grote belangstelling van de jonge artiest voor de film van Pabst en in het bijzonder voor het personage van Don Quichot.

Fritz Kieckens vroegst gekende artistieke reactie op de wereld van Don Quichot is verre van origineel. Het koppel Don Quichot - Sancho Panza verschijnt in de traditionele setting van het meest bekende verhaal uit de hele roman: de strijd van de held tegen de windmolens die hij voor reuzen houdt, en de nuchtere reactie van de knecht op de waanbeelden van zijn meester. Tegen de achtergrond staan, wat lichter getekend, twee molens met verzeilde wieken. Don Quichot en zijn paard Rocinante domineren de hele scène. Ze zijn perfect centraal en in kikkorsperspectief opgesteld zodat ze nog groter lijken dan ze al zijn. Don Quichot is lang en mager. Hij zit rechtop, het hoofd lichtjes achteruit gekeerd in de richting van zijn ingebeelde vijanden. Hij houdt de teugels van zijn ros strak aangespannen en is gekleed in ridderuitrusting, met de typische platte helm-barbiersschotel met inkerving op het hoofd, zijn lans met

13. Foto (132x180) bewaard in het familiearchief.

14. Het scenario en de dialogen van de Franstalige versie zijn geschreven door Paul Morand (1888-1976). De liederen zijn getoonzet door Jacques Ibert (1890-1962) op gedichten van Alexandre Arnoux (1884-1973).

15. In het familiearchief De Feyter-Kieckens bevinden zich verschillende artikels uit de Franstalige Brusselse krant *Le vingtième siècle* van vrijdag 17 en vrijdag 24 maart 1933 met lovende filmrecensies en algemene commentaren over het leven en het werk van Cervantes.

Fritz Kieckens. *Don Quichot en Sancho Panza (1933)*

de rechterarm hoog opgestoken in de lucht, de linkerhand op het hart, het schild naast zich, de voeten vast in de stijgbeugel. Rocinante staat stil, met de voorpoten pal naast elkaar, gespitste oren en de ogen in alerte. Het ros heeft in elk geval veel meer van een jong, wel gevoed en strijdlustig raspaard dan van een oude, magere en versleten knol zoals beschreven in het boek. Naast en beneden het hoofdpersonage en zijn paard, Sancho Panza, de knecht, klein en dik, in boerenkledij met open hemd, losse broek en sandalen. Hij trekt zich van de strijdplannen van zijn meester duidelijk niks aan. Al zijn aandacht gaat naar de wijnfles die hij met de rechterhand aan zijn mond brengt terwijl hij met de linkerhand met genoeg over zijn buik wrijft. Ook zijn rijdier, de anonieme ezel, kent maar één zorg: zo snel en zo veel mogelijk eten. De scène is eerder statisch dan dynamisch. De twee karakters zijn in scherp contrast verbeeld maar al bijeen staan we hier voor een zeer traditionele interpretatie van het koppel literaire creaturen van Cervantes.

16. In het familiearchief De Feyter-Kieckens steken vier foto's bij een molen van Laarne, gedateerd op 16 juni 1931, drie bij de molen van Zwijnaarde op 26 april 1932, en nog eens twee in Zwijnaarde op datum van 10 mei 1932. Over die uitstapjes met de school schrijft Wilfried WOUTERS, *Van tekenklas tot kunstacademie, op. cit.*, p. 133: "Blijkbaar als reactie tegen dit traditioneel gericht onderwijs werd in 1928 door twee jonge broederleraars, Urbain [Louis Van Mechelen] en Raymond [Henri Gillis], de 'Club des Croquis' opgericht. De twee broeders trokken met hun studenten, voorzien van schetsboekjes en boterhammen, op uitstap naar het Vlaamse platteland om er landschappen en gebouwen te schetsen. Het was blijkbaar een poging van de twee koplopers van de jongere generatie om uit het kunstmatig besloten Sint-Lucasmilieu te breken".

Leerlingen van de Sint-Lucasschool Gent op werkbezoek aan de windmolen van Laarne (16 juni 1931).
Fritz Kieckens zit als eerste helemaal links beneden.

Fritz Kieckens (links, zittend) en klasgenoten aan het werk bij de molen van Zwijnaarde (26.04.1932).

De twee windmolens op de achtergrond vertonen ook meer gelijkenis met de molens van bij ons dan met die uit La Mancha, de streek van herkomst van de twee Spaanse helden. Het is in dit verband interessant om te vermelden dat Fritz Kieckens regelmatig, tijdens de jaren van zijn opleiding, samen met zijn medestudenten, molenlandschappen in de streek rond Gent heeft bezocht en er ter plaatse schetsen en schilderijen van heeft gemaakt. Uit de jaren 1931-1932 is een reeks foto's¹⁶ bewaard van dergelijke oefensessies in open lucht, onder meer bij de molens van Laarne en Zwijnaarde. Vooral de stenen graanmolen van Zwijnaarde komt in aanmerking als inspiratiebron voor de tekening van 1933.

De blijvende belangstelling en de bewondering van Fritz Kieckens voor de figuur van Don Quichot zullen zich in de jaren daarna in het bijzonder manifesteren in zijn project van eindwerk voor het eindexamen schilderij. Zoals eerder al gezegd noemen de proclamatielijsten het ontwerp 'een synthese van Don Quichot'. Onder de uitgevoerde muurschildering is evenwel *El Caballero de la Triste Figura* als definitieve titel te lezen. Vragen als hoe het ontwerp er oorspronkelijk uitzag,

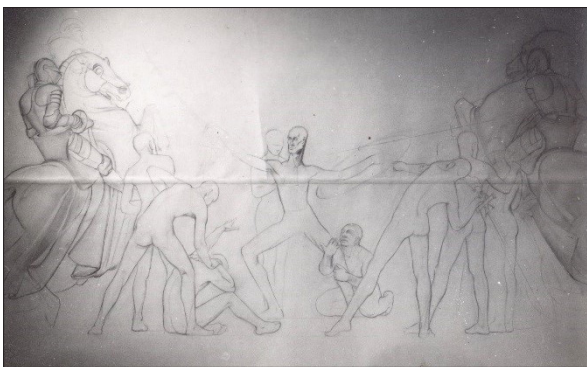
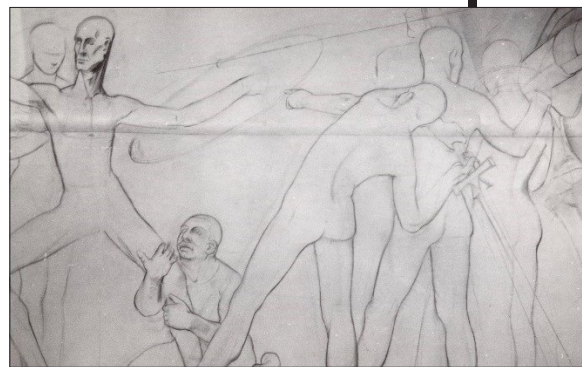

welke juist de figuratie, de kleuren en de geplande afmetingen waren, of er eerst wel een titel bij het werk hoorde en welke die juist was, enzovoort, kunnen voorlopig niet met zekerheid worden beantwoord. Tussen het geplande ontwerp en het finaal uitgevoerde kunstwerk tegen de grote muur van de traphal in het oude centrale gebouw van de Gentse Sint-Lucasschool, ligt een lange reeks voorbereidende stappen.

Een serie foto's¹⁷ laten min of meer vermoeden hoe het werk stadium na stadium vorderde. Vooral voor de voortgang in de tekening van de personages is de fotoreportage leerrijk. Het lijkt erop dat de kunstenaar eerst op doek de grote lijnen van de lichamen van de bijzonderste figuren heeft geschetst in hun essentiële contouren en elk in zijn of haar karakteristieke houding. Daarna verschijnen de schematische omtreklijnen van het bouwwerk op de achtergrond, worden de lichamen aangekleed en het bouwsel volledig uitgetekend. Als laatste fase komen de inkleuring van het tafereel en de afwerking van de buitenranden: de banderol met tekst en beeld in de linker bovenhoek, de uitlijning rond de dienstdeur in de muur, de breed uitgeschreven en ingekleurde titel onderaan het schilderij. Op een drietal foto's is ook een ladder te zien waarop de jonge artiest moest klimmen om de hoger gelegen gedeelten van zijn werk uit te tekenen en te schilderen. Op twee foto's is de kunstenaar ook zelf te zien naast zijn muurschildering tijdens en na de uitvoering ervan.

17. Een vijftiental kleine foto's in het familiearchief.

Enkele beelden van de uitvoering door Fritz Kieckens van de muurschildering *El Caballero de la Triste Figura* in de traphal van de Sint-Lucasschool te Gent (1935).

Het kunstwerk is ruim 5 m. breed voor 4 m. hoog. Het is met olieverf rechtstreeks geschilderd op de licht geel-rose achtergrond in stuc. De kleuren zijn licht: bruin, grijs, blauw, groen, rood en zwart. Het gebouw op de achtergrond is als het ware in grisaille getekend. Over het kleurenpalet schrijft P. Verhaegen in de Franstalige Gentse krant *Le Bien Public*:

*L'oeuvre est peinte directement sur l'enduit du mur, en tons très clairs: des bruns, des roses, des verts d'eau, des gris, simple frottis qu'adoucit encore la rugosité de l'enduit.*¹⁸

Over het coloriet, de tekening en de voorbereidende schetsen zegt een andere kunstcriticus, Antoine De Decker, in de Antwerpse krant *La Métropole*:

*Le panneau mural, cette peinture de mesure assez grande, se distingue par une allure dégagée, libre, personnelle. [...] Ces tons monochromes, le raffinement des coloris, l'élégance des lignes, concourent à cette belle composition. Il est excessivement intéressant d'étudier une partie des esquisses préparatoires exposées en regard de l'œuvre achevée.*¹⁹

De commentaar in *De Standaard* van 24 augustus van pater P. Janssens O.P. luidt zo:

*Zoals het past in decoratief werk is de kleur zeer sober. De rozige tint van den muur, door een zeer geschikt procédé bekomen, is zeer gepast voor de lichte kleuren die het bewegingrythme der vormen enkel onderlijnen. [...] Een goed idee van den schilder was het, ten slotte, aan de tegenovergestelde wand het schetswerk aan te brengen dat van den voorbereidenden arbeid een welsprekende getuigenis aflegt. Men woont er echt de wording bij en den groei van het kunstwerk.*²⁰

In tegenstelling tot het tafereel van 1933 is de hier uitgebeelde scène wel origineel. In het centrum staat Don Quichot, in gevechtshouding, mager, lang, met vuur in de ogen, armen en benen wijd gespreid. Met de typische 'baciylmo'²¹ (barbiersbekken als helm) op het hoofd, valt hij zijn ware of ingebeelde vijanden aan met een scherpe degen in de vooruitgestoken rechterarm. Met een groot schild over de linkerarm beschermt hij zichzelf tegen de slagen van zijn tegenstrevers. Het eigenlijke vechtharnas is beperkt tot een borst- en rugbescherming. Onder de gordelrand draagt hij om de lenden een verstevigd ballonbroekje en een lange pijpenbroek die verdwijnt in hoge laarzen. Opmerkelijk is dat de held aan de hiel van zijn schoeisel sporen draagt, ook al is zijn paard nergens te bespeuren en is hij wel degelijk gewikkeld in een gevecht met ruiters te paard die zelf ook sporen dragen.

Achter de centrale figuur staan nog twee goed herkenbare personages. Half geknield, half neergehurkt, tracht Sancho Panza, schildknaap in boerenplunje en goed in zijn vlees, zijn dolle meester onder bedwang te krijgen door diens been vast te houden. Angstig volgt zijn blik de agressieve arm van Don Quichot en de lans van de ruiter te paard. Half verscholen achter de rug van de vermetele held staat Dulcinea del Toboso, de ideale schone aan wie Don Quichot zijn roemrijke daden opdraagt. Ze verschijnt als een edele dame²², met prachtige haartooi, een wijde hoepelrok en een hoog opstaande halskraag van bont. Ze staat er opvallend bescheiden en zedig bij, met neergeslagen ogen en de armen over de borst gekruist als bij een religieuze houding. Het lijkt alsof ze aan de gevechtsscène geen deel wil hebben ook al geeft haar nobele kampioen de indruk dat hij haar verdedigt of haar minstens toch onder zijn bescherming neemt.

18. P. VERHAEGEN, 'Notre enseignement artistique. L'Exposition de l'Ecole Saint-Luc à Gand' in: *Le Bien Public*, Gent, 20-21 juli 1935 p. 1.

19. Antoine DE DECKER, 'La vie artistique gantoise. Exposition annuelle de l'Ecole Saint-Luc 1935' in: *La Métropole*, Antwerpen, 21-22 juli 1935, p. 8. De lovende commentaren van P. Verhaegen en A. De Decker worden in Nederlandse vertaling en ingekort weergegeven in *De Volksstem* van Aalst op 26 juli 1935, onder de rubriek 'Kunstnieuws. Beoordeling', p. 5.

20. P. JANSSENS, 'Een hogere kunstinstelling in Vlaanderen. De Sint-Lucasschool te Gent' in: *De Standaard*, 24 augustus 1935, p. 4.

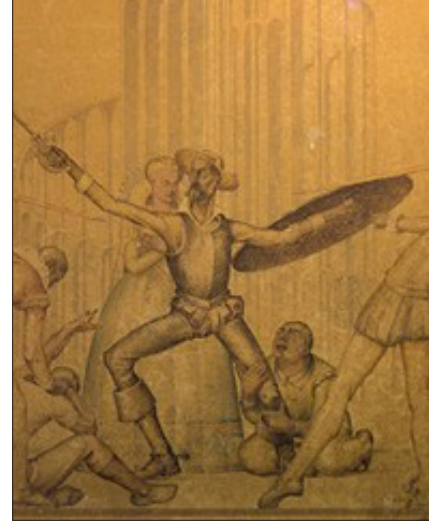
21. 'Baciylmo': neologisme ontstaan door de samentrekking van de twee Spaanse termen: 'bacia' (scheerbekken) en 'yelmo' (helm). Het hybride concept wordt door Sancho Panza gecreëerd (hoofdstuk 44 van het 1ste deel van de Quijote) om een dispuut over de ware aard van het hoofddekkel van Don Quijote, barbiersbekken of helm, op te lossen.

22. Dulcinea is in het oorspronkelijke verhaal een eenvoudige boerendochter. Als adellijke dame, zoals ze hier is afgebeeld, bestaat ze alleen maar in de fantasie van de dolende edelman. Een hint van de kunstenaar om ons erop te wijzen dat het hele tafereel behoort tot de wereld van de verbeelding?

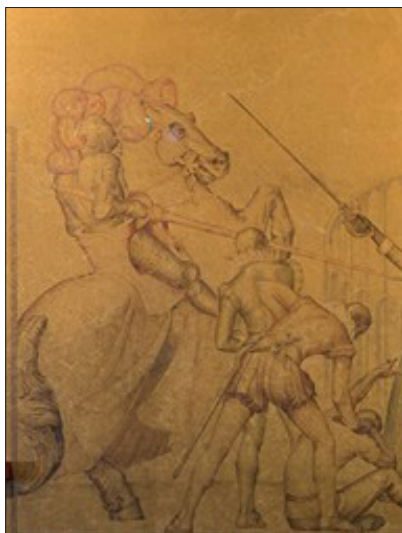

De drie centrale personages van het tafereel, Don Quichot, Sancho Panza en Dulcinea, zijn naar voor gericht, naar de kijker toe. Alle andere figuren zijn op hun rug getekend en worden door ons ook zo waargenomen. Ze zijn in twee min of meer gelijke groepen opgedeeld. Op de buitenflank links en rechts een ridder in volledig steekspelharnas, op een paard dat, eveneens in toernooiuitrusting, op zijn achterste poten staat en met de voorpoten hoog in de lucht steigert. De twee paarden hebben een lange wapperende staart en een zwierige helmboos op de kop. De ruiters vallen, elk vanuit hun kant, met een lange lans Don Quichot rechtstreeks aan.

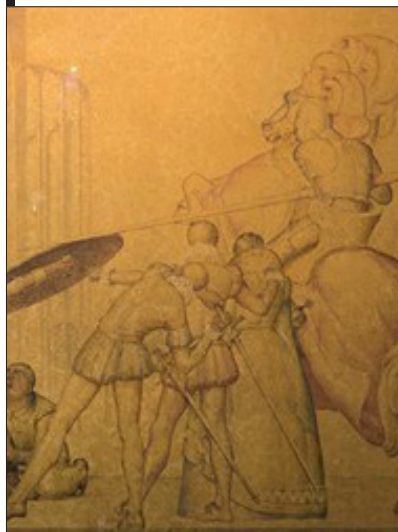
De twee groepen van drie personages te voet, links en rechts tussen de ridders te paard en de drie centrale personages, zijn ongelijk samengesteld. Elk personage vertoont daarenboven een eigen gedragspatroon binnen het geheel van het tafereel. De vijf edelen van het gezelschap, waaronder één dame uiterst rechts, staan rechtop. De vier heren dragen een typisch Spaanse outfit met hoge stijve pijpkraag, een fluwelen wambuis aan de bovenarm afgezet met epaulet en troetels, een buikriem met korte pofbroek, hoge beenkousen en een elegant schoeisel. Ze dragen alle vier een degen maar in feite neemt er maar één (de eerste van de groep rechts) een aanvallende of verdedigende houding aan. Zijn buurman is zo te zien zelfs helemaal niet betrokken in de strijd. Hij legt zijn rechterarm minzaam over de schouder van de dame als voor een wandeling van een verliefd koppel.

Detail van de drie centrale personages: Don Quichot, Sancho Panza en Dulcinea.

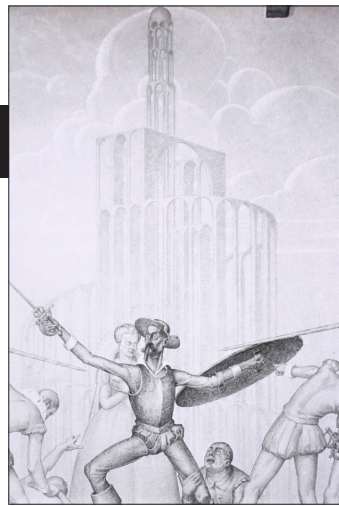
Detail van twee groepen edelen.

De kledij van de vrouw is perfect vergelijkbaar in vorm, kleur en elegantie met de outfit van Dulcinea aan de andere kant van de scène. De edelman uiterst links lijkt vooral geschrokken door de plotse aanval van Don Quichot zonder zelf enige vorm van agressiviteit te tonen. Hij trekt zijn degen niet en houdt zijn bovenlijf gewoon wat achteruit om de vechtersbaas niet te naar te komen. Zijn buurman staat licht voorover gebogen en houdt een neergezeten man in bedwang. Hij grijpt die in de hals en duwt hem tegen de grond. Dit laatste personage is duidelijk geen edelman. Hij is eenvoudig gekleed op de wijze van Sancho Panza. Met de uitgestrekte linkerarm, -hand- en -index wijst hij in de richting van Don Quichot en eventueel ook verder naar Dulcinea en naar het bouwwerk op de achtergrond.

Dit gebouw getuigt van een uiterst moderne vormgeving. Het staat in fel contrast met de laatmiddeleeuws aandoende outfit van de rest van het tafereel. Het bouwproject bestaat uit een trapvormig zich ontwikkelende open helix, met hoge

Detail van de toren op de achtergrond.

Maquette van de toren van Tatlin.

opstaande nissen die reiken tot bij de hoger gelegen verdieping van een rechthoekig centraal gebouw eveneens met open muren. Het wordt bekroond door een nog hoger opgestoken toren in drie verdiepingen die beetje bij beetje vernauwen en eindigen op een koepelvormig kalotje. Het hele bouwwerk lijkt wel uitsluitend uit buitenmuren te zijn opgetrokken. Het is doorzichtig en heeft geen afgesloten binnenruimtes. Het koepelvormig sluitstuk van de toren heeft veel mee van een kale menschedel. Als geheel roept het bouwsel veel gelijkenis op met de nooit uitgevoerde torenmaquette²³ van de Russische constructivistische architect Vladimir Tatlin (1885-1953) voor de Derde of Communistische Internationale (Komintern) van het jaar 1919. Achter en rond het gebouw hangen dikke wolken.

Het episch tafereel wordt aan de linkerkant onderbroken door een hoge smalle dienstdeur in hout en glas met bovenaan een lichtraam. De deur verleende toegang tot een achterliggend lokaal en moest bijgevolg in het tafereel worden ingewerkt. In de linker bovenhoek: een driehoekige decoratie met een heraldisch wapen, een banderol en een devies. De metalen harnaskop boven het schild heeft net als Don Quichot een bekken-helm op. Op het wapenschild prijkt een stenen molen met draaiende wieken tegen de wolkenhemel. Het wapendevies op de ontrolde banderol onder het schild zegt: *'Me voy a renovar'*, dit is: *'Ik ga me vernieuwen'*. De volledige muurschildering is met een lichtgrijze randlijn afgezoomd. De signatuur van de kunstenaar is in die randlijn onderaan links naast de deurklink aangebracht. *'F. Kieckens 1935'*. Onder het tafereel verschijnt in grote sierlijke letters de titel van het werk: *'El Caballero de la Triste Figura'*. Het lettertype is gotisch en zoals bij een handschrift zijn de initiaall letters van de bijzonderste woorden rood gerubriceerd en kunstvol uitgelijnd.

Zoals bij de vorige tekening van Don Quichot en Sancho Panza uit het jaar 1933 ligt ook hier, bij de grote muurschildering uit 1935, een verwijzing naar de langspeelfilm van Georg-Wilhelm Pabst voor de hand. De twee centrale figuren, de ridder met het droevige gelaat en de schildknaap, elk met zijn karakteristieke fysieke trekken, lijken wel rechtstreeks uit de film naar het schilderij te zijn overgewandeld. Gelaatsuitdrukking, puntbaard, vlamme blik, houding en wapenuitrusting van Don Quichot, hebben alles van de heldenfiguur zoals de Russische bas-bariton Feodor Chaliapin (1874-1938) die heeft neergezet²⁴. De Franse komiek Henri Dodane, met zijn artiestennaam Dorville (1883-1940), incarnatie van Sancho Panza in de film, is even duidelijk de inspiratiebron voor de uitbeelding van Sancho Panza bij Fritz Kieckens. Voor de typische aanvals- en verdedigingspositie van de droevige held kunnen oude prenten²⁵, die de leerling-kunstenaar in voorbereiding van zijn eigen werk ongetwijfeld zal hebben opgezocht, wellicht ook in aanmerking komen, maar de invloed van de film van Pabst is onloochenbaar. Het wapenschild met molen en de gesloten harnaskop met barbiershelm, zijn eveneens in overeenstemming met de lange filmsequentie over het gevecht met de windmolens.

23. Van de officiële opdracht tot bouw van een immense toren als symbool van de nieuwe communistische ideologie is alleen de maquette gerealiseerd. De toren zelf kwam er nooit. Toch bleef het ontwerp voortleven als hét symbool van de moderniteit, met het gebruik van nieuwe materialen, het constructivisme als kunstideaal, de transparantie en toegankelijkheid van de kunst voor het volk en het esthetisch welgevoelen bij de nieuwe progressieve burger.

24. De koppen van Don Quichot en Sancho Panza staan in groot formaat afgebeeld in de door Kieckens bewaarde krantennummers (zie noot 12). De Russische zanger Feodor Chaliapine zong en vertolkte al eerder de rol van Don Quichot in de lyrische komedie *Don Quichotte* (1910) van Jules Massenet (1842-1912) op een libretto van Henri Cain (1857-1937) naar *Le Chevalier de la longue Figure* van Jacques Le Lorrain (1856-1904). In de Stedelijke Bibliotheek van Kortrijk is een affiche bewaard (68,5x128,5) van de voorstellingen van de opera van Massenet in de Munt (*Théâtre de la Monnaie*) in Brussel op 14 en 17 mei 1910, door de Opéra Princier de S.A.S. le Prince de Monaco, met F. Chaliapine in de hoofdrol. Het portret van de zanger is getekend door Paul Van Brempt. Identieke figuur als in de film van G.-W. Pabst.

25. Zie bijvoorbeeld de tekening van de 19de-eeuwse Spaanse kunstenaar Manuel Castellano (1826-1880), *Cervantes en el combate de Lepanto* [Cervantes in de slag van Lepanto], Biblioteca Nacional de España, Madrid (DIB/14/2/205).

De voorgaande uitvoerige beschrijving van het kunstwerk krijgt pas volle zin bij een zoektocht naar de achterliggende betekenis van de muurschildering. Hoe heeft Fritz Kieckens de figuur van Don Quichot begrepen?²⁶ Is de omschrijving van het kunstwerk als “*een synthese van Don Quichot*”, de werktitel die het instituut als onderwerp voor het eindwerk had opgegeven of is het een vage omschrijving van het door de auteur zelf voorgestelde ontwerp? Wat stelt het tafereel voor binnen de muren van de Sint-Lucasschool halfweg de jaren dertig? Zeker is dat de beeldende kunstenaar binnen het zeer brede interpretatieveld van de nu eens komische, dan weer epische, romantische of idealistische held, en tussen de talrijke namen die hij in het boek toebedeeld krijgt, uiteindelijk gekozen heeft voor *De ridder van het droeve gelaat*. Die wel heel specifieke naam had hij van zijn knecht gekregen na enkele gezamenlijke avonturen en een aandachtige observatie²⁷.

De figuratie van Don Quichot als strijdende ridder tegen ware of ingebeelde vijanden valt helemaal binnen de traditionele interpretatieschema's van het personage. Het is dan ook niet te verwonderen dat C.A., op 17 juli 1935 in *De Tijd*, in de lokale Aalstse rubriek, schrijft dat stadsgenoot Fritz Kieckens het gouden eremetaal van de Sint-Lucasschool in Gent heeft behaald met een groot schilderwerk dat “Don Quichot, strijdend tegen ingebeelde vijanden, verbeeldt”²⁸. Pater P. Janssens van zijn kant geeft een wat uitvoerigere algemene commentaar in zijn rubriek in *De Standaard*:

Het sterkste werk, van Fritz Kieckens, [is] een decoratief schilderwerk. [...] Een synthese van Don Quichotte 'El caballero de la Triste Figura'. De held staat overeind in het midden van het paneel, in strijd tegen zijn ingebeelde vijanden. [...] De held strijdt voor de edele dame die tegen den achtergrond verschijnt. Zijn knecht tracht hem in zijn strijd te bedaren. [...] Tegen den horizont torent tot in het oneindige een wonder gebouw op, type van de beruchte 'châteaux en Espagne'.²⁹

De kenmerkendematigende houding van de knecht tegenover de gekke ondernemingen van zijn meester en het menselijk contrast tussen de twee hoofdpersonages behoren eveneens tot de gewone lezing van het verhaal. Ook P. Verhaegen merkt dit op in zijn beschrijving van het werk:

La composition est magistrale. Le héros en occupe le centre. [...] Il tient tête à une douzaine d'adversaires, les uns à cheval, les autres à pied. Leurs armes sont pointées vers lui, mais semblent suspendues dans leur course, tant est surhumaine la force qui se dégage de Don Quichote. Lui, c'est bien le chevalier de la triste figure, décharné, loqueteux, mais sublime de grandeur, de vaillance, fou héroïque que domine tout le drame de ses grands bras décharnés, de son oeil de visionnaire. A ses pieds, Sancho, gras, suant la peur, s'accroche à ses chausses, étonnante personnification de la matière à côté de l'esprit. Derrière, c'est un château de rêve...³⁰

Haast niemand van de kunstcritici wijst zijn lezers op de aanwezigheid van een wapenschild met embleem en devies voor de strijdende held. De expliciete verwijzing naar de karakteristieke en betekenisvolle episode van zijn gevecht met de windmolens³¹ is nochtans een uiterst belangrijk gegeven van het schilderij.

Detail van het wapenschild met windmolen en met het devies Me voy a renovar.

26. Tussen de door de familie bewaarde persoonlijke documentatie van Fritz Kieckens steekt een velletje papier (168x216) met de tekst in typoschrift van een gedicht zonder titel over Don Quichot. Het bestaat uit zes disticha met rijm. Ritmisch loopt hier en daar wat mank:

*Don Quichot, de held,
strijdt hier met geweld.
Don Quichot, de dwaas,
slaat in wolk en waas.
Liever strijdend sneven,
dan in laagheid te begeven!
Aan mijn God, mijn Vaderland,
heb ik lijf en ziel verpand!
Tegen duizend zal ik staan!
Winnen, of in eer vergaan!
"Den duivel, het kwaad,
Mijn degen verslaat!"*

Of het gedicht het werk is van de beeldende kunstenaar zelf is niet zeker. Naar verluidt is er verder geen enkel dichtwerk van Fritz Kieckens gekend. Maar de vraag naar het auteurschap is hier wellicht minder van belang dan de vaststelling dat de kunstenaar precies deze verzen bij zijn andere persoonlijke souvenirs over het tafereel in Sint-Lucas heeft bewaard en zo het belang dat hij aan deze interpretatieve tekst hechtte heeft onderstreept. Het beeld van Don Quichot is dat van de romantische dwaze held, de eenzame strijder tegen de duizend en één echte of ingebeelde vijanden in de maatschappij. Het meest opmerkelijke in het gedicht is de identificatie van het personage van Don Quichot met een persoonlijke ‘geloofsbelijdenis’ en een engagement van de dichter-kunstenaar ten overstaan van de grote idealen, God en Vaderland. De laatste strofe is door het gebruik van de aanhalingstekens als een moreel wapendevies voor de held-kunstenaar.

27. De naam verschijnt voor het eerst in het 19de hoofdstuk van het 1ste deel van de Quijote, na het zoveelste mislukte avontuur van de dolende ridder. In hoofdstuk 25 van datzelfde deel ondertekent Don Quichot zijn brief aan Dulcinea als ‘Ridder van het droeve gelaat’. De Spaanse schrijver en denker Miguel de Unamuno (1864-1936) gebruikte die naam als titel voor een van zijn studies over de figuur van Don Quichot.

28. C.A., ‘Aalst. Gouden eere medaille’, in: *De Tijd*, 17 juli 1935, p. 4.

29. P. JANSSENS, ‘Een hogere kunstinstichting in Vlaanderen. De Sint-Lucasschool te Gent’, in: *De Standaard*, 24 augustus 1935.

Tegenover al deze traditionele punten van interpretatie van de figuur van Don Quichot staan enkele bijzonder originele elementen die de gewone lectuurschema's overstijgen. Op de eerste plaats de contrastieve uitbeelding van twee ruimtelijk en tijdelijk fel tegengestelde werelden, middeleeuwen en moderniteit. Die twee 'universa' worden symbolisch en goed herkenbaar opgeroepen, respectievelijk door ruiters, ridders en edele dames op de voorgrond, en door een hypermodern constructivistisch kunstontwerp op de achtergrond³². Het mag vreemd heten dat de tijdgenoten kunstcritici het felle contrast dat het hele kunstwerk structureert en doordringt nergens onderstrepen. Voor het zogenoemd 'wonder' gebouw op de achtergrond komen ze in hun beschrijving niet verder dan een '*château en Espagne*' of een '*château de rêve*', zonder de minste suggestie of verwijzing naar de revolutionaire, ultramoderne architecturale stijl van het ontwerp, in oppositie met de ouderwetse wereld van ridders en edele dames.

Even oorspronkelijk en persoonlijk in de voorstelling en interpretatie van het personage van Don Quichot door Fritz Kieckens, is het levensmotto dat hij aan de idealistische en tijdloze ridder toeschrijft: '*Ik ga me vernieuwen*', devies dat nergens in het boek van Cervantes terug te vinden is. Een paradoxaal devies in elk geval voor een in de voltooid verleden tijd levende held! Gelet op de volstreekte originaliteit van dit devies is het wellicht niet helemaal onlogisch te veronderstellen dat de kunstenaar ons hier wellicht de sleutel aanreikt voor een ruimere interpretatie van zijn werk.

De evocatie van de strijdlustige held Don Quichot, centraal geplaatst tussen de symbolen van de twee sterk tegengestelde werelden en tijden van gisteren en morgen, en gesterkt door een devies met intentieverklaring tot vernieuwing, krijgt pas zijn volle betekenis binnen de artistiek-ideologische spanningen³³ in de schoot van de Sint-Lucasscholen en heel in het bijzonder in die van Gent. Aan de ene kant stonden de trouwe verdedigers van een traditionalistische religieus-artistieke stijl, met hoge waardering voor, teruggrijpen naar en actief beoefenen van allerhande neo-stijlen, in het bijzonder de neo-gotiek, maar ook het neo-romaans of het neo-byzantijns.

Niettegenstaande de opkomst en bloei van recentere moderne stijlen werkten die kunstenaars, eventueel met wat kleine aanpassingen en toegevingen aan de nieuwe tendensen, onverstoord verder in de specifieke traditionele stilistische lijn van de stichter Jean-Baptiste Bethune en van de officiële verantwoordelijken van de Sint-Lucasscholen. In Gent, bakermat van de beweging, behoorden tot die richting in de jaren twintig en beginnende dertig, naast de Broeders van de Christelijke Scholen, de officiële behoeders van de traditie, talrijke vooraanstaande beeldende artiesten en architecten, vaak ook professoren van het Instituut. Tegenover deze conservatieve artistieke tendens was, in navolging van andere lokale maar ook ruimer internationale kunstscholen en academies, ook binnen de eigen muren van de Lucasscholen, een groep jonge kunstenaars en leraars opgestaan die een radicaal moderne vormgeving en een ideologische vernieuwing voorstonden als de te bewandelen nieuwe weg voor het toekomstige kunstonderwijs en de kunstpraktijk. Tussen deze twee werelden levert de held zijn strijd.

Of de aankomende kunstenaar Fritz Kieckens de voorvechters van beide artistieke tendensen meende te mogen of kunnen uitbeelden in zijn episch tafereel en of hij zichzelf als een soort Don Quichot beschouwde binnen die stijl- en ideeënoorlog, is niet meteen duidelijk. De spreuk '*Me voy a renovar*' kan immers evengoed als een collectieve artistieke oproep voor de hele scholengemeenschap van Sint-Lucas worden gelezen³⁴ dan wel als een persoonlijke individuele levensopdracht

30. P. VERHAEGEN, 'Notre enseignement artistique. L'exposition de l'Ecole Saint-Luc à Gand', in: *Le Bien Public*, 20-21 juli 1935, p. 1.

31. Van alle commentatoren is Pater P. Janssens de enige die melding maakt van de aanwezigheid van een wapenschild met molen in de bovenhoek van het schilderij.

32. Die opstelling doet denken aan de titel van de paragraaf *Ridders in het tijdperk van de machine* in de studie van Raoul BAUER, 'De 19^e-eeuwse Sint-Lucasschool of de creativiteit achter gesloten deuren', in: *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek 1862-1914* (red. Jan De Maeyer), pp. 329-331. Meer in het algemeen wijzen ook de titels van de studies van Hannelore Calmeyn en Dirk Van de Perre in dezelfde richting (zie noot 4).

33. Zie hierover meer in: Wilfried WOUTERS, *op. cit.*, hoofdzakelijk de paragrafen over het debat, binnen de broedergemeenschap en in de school, tussen modernisten en traditionalisten, met inbegrip van talrijke tussenliggende posities (pp. 277-203); Hannelore CALMEYN, *De Sint-Lucasscholen tijdens het interbellum: tussen traditie en modernisme*, KULeuven, 2001, en Dirk VAN DE PERRE, *Op de grens van twee werelden: beeld van het architectuuronderwijs aan het Sint-Lucasinstituut Gent (1919-1965/74)*, Gent, Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, 2003. In deze laatste studie, meer nog dan in de andere geciteerde werken, ziet men dat de oppervlakkige tegenstellingen tussen de twee grote tendensen een aantal veel minder zichtbare maar verzoenende tussenvormen verbergen. Bewijs daarvan is een vaak paradoxale en hybride terminologie in de trant van 'modern traditionalisme' of 'traditionalistisch modernisme' (p. 60 ss.). De spanningen tussen de officiële en theoretische stellingname van de schooldirectie en het reële onderwijs kregen meestal een bevredigende oplossing in de dagdagelijkse kunstpraktijk.

34. Zie in die zin de titel van hoofdstuk IV in de studie van Hannelore CALMEYN, *op. cit.*: 'De Sint-Lucasscholen tijdens het interbellum: vasthouden aan het verleden of vernieuwen' (p. 85 ss.).

van de jonge artiest. Het tafereel geeft wel de indruk dat de idealistische held de vertegenwoordigers van de oude wereld te lijf gaat en dat hij zich eerder als de kampioen opstelt van de nieuwe wereld. Anderzijds lijkt het moderne project gekroond met een doodshoofd wat dan kan suggereren dat die nieuwe tendensen en idealen eveneens gevaren inhouden, negatieve kanten vertonen en ook niet zomaar leiden tot dat beoogde hernieuwde leven. De held zit met zijn idealistische strijd in feite geprangd tussen de twee werelden. Met boerenwijsheid en met liefde trachten de knecht Sancho Panza en de geliefde Dulcinea Don Quichot's elan in deze strijd in te tomen.

Dat de aankomende jonge kunstenaar grijpt naar het symbolisch zwaar beladen prototype van de held Don Quichot om de artistieke strijd binnen zijn scholengemeenschap tussen de twee stijltendensen en ideologieën uit te beelden, wijst er op dat hij die hele polemieek als een ingebeeld schimmengevecht beschouwt. Don Quichot is immers geen overwinnaar maar een constante verliezer. Hij staat voortdurend aan de kant waar de klappen vallen. De allusie op het typische avontuur met de molens, geëvoceerd door het wapenschild, plus de titel van het werk, *De Ridder met het Droeve Gelaat*, ondersteunen deze interpretatie. De gewenste en eventueel zelfs levensnoodzakelijke vernieuwing van de kunstleer en -praktijk binnen de Sint-Lucasschool, is in zijn optiek ongetwijfeld een prachtig ideaal waarvoor iemand kan of moet vechten. Maar de dagdagelijkse realiteit is anders en het resultaat van de strijd puur denkbeeldig. Het tafereel geeft met andere woorden de indruk dat Fritz Kieckens zichzelf als individu en jonge kunstenaar, maar ook de Sint-Lucasschool als collectief en kunstinstituut, wel uitnodigt tot een constante poging tot vernieuwing, maar dat hij tezelfdertijd bij alle actoren het besef levendig wil houden dat hun artistiek-ideologische strijd, als een actueel avontuur van Don Quichot, even denkbeeldig nutteloos en praktisch ontvullend zal zijn als alle eerdere, huidige en toekomstige veldslagen van de onsterfelijke held.

Sint-Lucasschool Gent 20.04.1932.
Fr. Kieckens op de eerste rij in het midden met lange jas.

Fritz Kieckens in atelier.

Tekening De Lijdenskelk 1932.

Fritz Kieckens op latere leeftijd.

**Schilderij sneeuwlandschap
Fritz Kieckens, 1936.**

Gedachtenisprentje Fritz Kieckens

Vroom aandenken aan

De Heer

Fritz KIECKENS

Echtgenoot van Mevrouw
Celeste MALLEGO

Geboren te Aalst op 8 augustus 1912 en er
godvruchtig overleden in het O.-L.-Vrouw
ziekenhuis op 26 september 1986,
gesterkt door het H. Sakrament der zieken.

Oud-Leraar aan de Stedelijke Academie voor Schone Kunsten

De families KIECKENS, MALLEGO, VERBEECK
en DE COCK

danken U van harte voor de troostende blijken
van medeleven.

Speciale dank aan het verplegend personeel
van het Wit-Gele Kruis voor de goede zorgen.

Zonsondergang aan het Vattern-meer.

Onder het wateroppervlak roert iets wat
de waterspiegel vertroebelt en doet rimpelen.
De lucht wordt grauw en verduistert.
Gele zwaarden steken hun licht dwars door
de aan flarden gescheurde grijze wolken
tot diep in het zilveren water.

Ze worden oranje, daarna rood en schieten
door de purper geworden wolken de hoogte
in als om het uit te schreeuwen
«Heb dank God om deze mooie dag.»

De lucht schiet plots in brand.
De machtige zon komt tevoorschijn
uit de donkerende wolken en gaat zich
beschaamd langzaam verdrinken in het
goud geworden meer.

De avond is geboren ... en straks komt
de rust brengende nacht ... 't was mooi ...

Fragment uit brief van Fritz Kieckens 1981

DE SWAEF & STRENS,
AALST. Tel. 053/214854 - 214076

Van Ninove tot Odessa

Het verhaal van Freddy Van Der Haegen, weggevoerde werkweigeraar tijdens de Tweede Wereldoorlog

Marc Van Der Haegen

Mei 1940

Oorlog is van alle tijden... Op 10 mei 1940 begint operatie Fall Gelb en valt nazi-Duitsland met 72 divisies België, Nederland en Luxemburg binnen. Er breekt paniek uit onder de bevolking en velen slaan op de vlucht, ook in Ninove. Het gezin van Isidoor Van Der Haegen en Maria Franchet uit de Pollarestraat geraakt evenwel de eerste dag van hun vlucht niet verder dan Pollare, de volgende dag tot in Galmaarden en ze keren de derde dag vandaar terug. Zoon Frans Van Der Haegen en neef Marcel Franchet nemen als soldaat deel aan de 18-daagse veldtocht, gelukkig zonder erg, maar Marcel belandt wel in een krijgsgevangenenkamp.¹

De Wehrmacht stoot door in een Blitzkrieg en Ninove wordt al snel bereikt. Behalve de Burchtdam, waarop ter verdediging van de Dender in mei 1940 hevig is geschoten, heeft de stad niet veel materiële schade geleden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Bij het terugtrekken voor de naderende Duitsers blaast een eenheid van het Britse expeditieleger op 18 mei 1940 de Denderbrug aan de Elisabethlaan en de Begijnenbrug aan het Zusterhuis op. De dag nadien steekt de Wehrmacht de Dender over via een inderhaast gelegde ponton ter hoogte van de Oude Kaai.

De Belgische regering roept alle mannen van 16 tot 35 jaar op, die niet in het leger zijn, om zich naar Frankrijk te begeven voor de wervingsreserve. Zij worden (op papier) ondergebracht bij de Recruiteringscentra van het Belgisch Leger (RCBL - CRAB²). Onder hen zijn uiteraard talrijke Ninoviers, waaronder Freddy Van Der Haegen (°10.03.1923), dan 17 jaar. Te voet, op de fiets of met de trein belanden de meeste jongens in Noord-Frankrijk waar ze worden ingehaald door de oprukkende Duitse troepen. Anderen worden in treinen gestoken naar het zuiden van Frankrijk. De overheid heeft geen tijd om een en ander grondig te organiseren en het Belgisch leger heeft de handen vol met de krijgsv verrichtingen. Het ganse avontuur verloopt nogal chaotisch en soldaat worden die jongens nooit, want op 28 mei 1940 gooit koning Leopold III de handdoek in de ring. Verscheidene groepen Ninoofse rekruten worden pas maanden later teruggehaald met de vrachtwagens van Theofiel Van Den Houte en Jules Waltniel, met o.m. de hulp van de latere burgemeester Omer Van Trimpont en van E.H. Frans De Troyer. Anderen worden zelfs gerepatrieerd met de taxi van Remi Arijs. Sommigen kunnen pas in augustus 1940 worden teruggehaald. Ze verbleven o.m. in Narbonne, Nîmes, Dijon, Mâcon, Lyon, Carcassonne, Agde, Montpellier en Toulouse.

1. Marcel Franchet, soldaat bij het 6de Linieregiment, is van 29 mei 1940 tot 10 februari 1941 als krijgsgevangene geïnterneerd in Stalag VIII-A, gelegen in het stadsdeel Moys van Görnitz in Neder-Silezië, nu stadsdeel Ujazd van Zgorzelec (Polen)

2. Centres de Recrutement de l'Armée belge

De oorlogsjaren

Tijdens de Duitse bezetting koopt de bevolking vlees en boter in het zwart, smokkelt een beetje, brandt met slam en briketten, stookt cider en jenever en trekt haar plan met de rantsoenkaarten. Sommigen collaboreren met de bezetter en trekken naar het Oostfront, gaan in de Fabriekswacht, bij de Gestapo, de Zwarte Brigade of de DeVlag – anderen gaan in het verzet bij de Witte Brigade, de Partizanen, het Geheim Leger of verbergen Joden bij hen thuis. Maar de meerderheid houdt zich angstvallig ver weg van alle politiek, want wie in het verzet gesnapt wordt, vliegt naar de concentratiekampen.

3. Destijds ook het Vlaams Huis, nu café Nostalgie

Ninove krijgt nog af en toe te maken met het oorlogsgeweld. Op 22 december 1942 in de namiddag wordt Fabelta door een laagvliegend Engels vliegtuig gebombardeerd met vier springbommen van elk 250 pond. De Soeries fabriceren kunstzijde waarmee parachutes voor de Luftwaffe worden gemaakt. Er valt daarbij een slachtoffer. Een tweede bom ontploft in de open ruimte tussen Fabelta en Sofilaine. Een derde bom treft Sofilaine en een vierde de lucifersfabriek Belga Match. In 1943 laten verzetslieden het sas van Pollare springen om een schip vanuit Ath, geladen met scheikundige producten voor de Duitsers, tegen te houden.

Freddy Van Der Haegen werkt sinds 1938, vanaf zijn 15 jaar, in de bakkerij van zijn grootvader Camiel Franchet “bij Leirekens” in de Pamelstraat nr. 31, samen met zijn nonkel Edmond en zijn kozijn Marcel Franchet. Hij woont daar in feite ook in, bij zijn grootouders. Voor ontspanning gaat hij boksen in de zalen van het Coliseum³ en de Roxy, beide in de Geraardsbergsestraat en zijn oudste broer Frans is zijn verzorger in de amateurskampen. Hij volgt ook les aan de Stedelijke Nijverheidsschool, waar hij in 1942 “de medaille van de koning” wint, de ereprijs voor beroepstekenen.

De vrijwillige tewerkstelling

Het oorlogsgebeuren heeft de Belgische economie totaal ontwricht. Fabrieken zijn vernietigd, transportmiddelen onbruikbaar. Er heerst werkloosheid. In Duitsland draait de oorlogsindustrie wel op volle toeren en heeft men nood aan arbeiders omdat bijna alle mannen voor de legerdienst zijn ingezet. De bezetter doet dan ook al het mogelijke om Belgische arbeiders naar Duitsland te lokken met gunstige arbeidsvoorwaarden en sociale voordelen.

De praktische uitvoering van dat beleid wordt overgelaten aan de Arbeitseinsatz-referenten die bij de Ober- en Feldkommandanturen gedetacheerd zijn. Op het laagste niveau vinden we de Werbestellen (arbeidsbureaus) die werken in Duitsland propageren. Dat is geen groot succes, slechts 125 à 150.000 vrijwilligers vertrekken “om den brode”, uit armoede en om hun gezin te onderhouden. De behoefte aan werklui in Duitsland stijgt omdat er steeds meer mannen worden opgeroepen om de verliezen aan het Oostfront op te vangen en telkens nieuwe offensieven op te starten, op bevel van Führer Adolf Hitler.

De verplichte tewerkstelling

Het systeem van de vrijwillige tewerkstelling is onvoldoende om de Duitse oorlogsproductie draaiende te houden. Met de beruchte verordening van 6 oktober 1942 lanceert men het plan om Belgische arbeiders verplicht naar Duitsland te sturen, maar velen slagen er in zich daaraan te onttrekken. De bezetter schakelt dan over op een systeem van collectieve opeising en legt met deutsche Gründlichkeit

Arbeidsboekje voor buitenlanders.

lijsten aan van opeisbare jongens. Zo ontvangt de Stedelijke Nijverheidsschool op 20 maart 1943 een rondzendbrief van de Kommandantur om van elk van hun betrokken leerlingen een steekkaart te bezorgen met hun persoonsgegevens.⁴ Freddy laat zich niet meer zien in de avondschool... Op 6 september 1943 roepen de Werbestellen alle jonge mannen geboren in 1920 en 1921 op. Op 27 april 1944 vaardigt de bezetter een bijkomende verordening uit, waarbij alle mannen geboren in 1922, 1923 en 1924 als werkweigeraar worden beschouwd indien ze zich niet tegen 16 mei 1944 melden voor tewerkstelling in Duitsland.

Freddy valt onder die tweede lichting en hij krijgt drie oproepen van de Werbestelle op zijn officieel adres bij zijn ouders, waar hij niet op in gaat. Na de derde oproep geeft de Werbestelle zijn naam voor arrestatie door aan de Feldgendarmerie, zoals de procedure het voorschrijft. Zijn vader, Isidoor Van Der Haegen, verklaart na de oorlog aan de Ninoofse politie:⁵

“Telkens er bij mij een oproeping werd afgegeven om mijn zoon Frederik zich aan te melden op de Werbestelle, stak ik dit bevel in de stoof. Nadien werden er verschillende opzoekingen verricht in mijn huis – toendertijd Pollarestraat 32 – door de Feldgendarmerie, en bijgestaan door Gestapo-agenten. Ik heb geen dezer personen herkend. Deze opzoekingen gebeurden bij dag, soms ook in de late avond. Bij nacht zijn ze nooit gekomen. Er werd nooit enig meubelstuk in beslag genomen, een maatregel die soms gebruikt werd. Mijn zoon verbleef bij zijn grootvader,⁶ zodus konden ze hem thuis niet aantreffen en ik zegde steeds tot de Feldgendarmen over geen nieuws te beschikken omtrent zijn verblijfplaats.”

Net als duizenden anderen duikt Freddy op 16 mei 1944 onder in de illegaliteit. Hij blijft wel in de bakkerij in de Pamelstraat werken en verstopt zich bij onraad op het zoldertje waar de bloemvoorraad ligt.

Sinds eind 1943 wil de Militärverwaltung een halt toeroepen aan het toenemend aantal werkweigerars en daartoe brengt het een hulpkorps op de been, de Zivilfahndungsdienst (ZFD) die de Feldgendarmerie bij haar razzia's moet bijstaan omdat die zich eigenlijk geen raad meer weet met de ontduiking van de verplichte tewerkstelling. De bezetter doet daarbij een beroep op jonge mannen uit de harde kern van de collaboratie.

De aanhouding

Op 24 mei 1944 zijn Marcel Roeland (°30.10.1922) en Prosper Standaert (°23.01.1923)

4. 75 jaar Stedelijke Nijverheidsschool te Ninove 1910 – 1985, blz. 35

5. Politie Stad Ninove, Pro-Justitia nr. 152 van 27 februari 1954 – Onderhoor van Van Der Haegen Frederik van Ninove en diens vader Van Der Haegen Isidoor inzake de aanhouding van de eerstgenoemde tijdens de bezetting, door Keppens Jozef, politiecommissaris en Wachtelaer Maurice, politieagent

6. Eigenlijk bij zijn grootmoeder, Philomène Van Bellingen – grootvader Camiel Franchet is overleden op 5 maart 1944 (nvds)

met vrienden gaan kaarten bij Rachel en Louis Van Butseele, die vooraan in de Pamelstraat een logement houden voor alleenstaande mannen, leurders en gastarbeiders.⁷ Als ze daar naar buiten komen, steekt Freddy Van Der Haegen net de straat over om op het terrein rechtover de bakkerij hout te halen voor de oven. Terwijl ze een praatje maken met een buurjongen, Marcel Carlier, valt de Gestapo de Pamelstraat binnen voor een klopjacht. Ze zijn met vijf, een Duitse Feldgendarm en vier jonge mannen uit de streek.

Tijdens een verhoor door de Ninoofse politie in 1955⁸ in verband met zijn erkenning als werkweigeraar, geeft Freddy een beschrijving van de vier mannen⁹ die hen arresteren:

1. *Van Droogenbroeck Omer, wonende te Appelterre, gewezen wielrenner, in Ninove goed gekend, forse lichaamsbouw, rond aangezicht, donker haar, ongeveer 25 jaar oud, drager van een pistool, is neergeschoten door leden van een weerstandbeweging (zie verder)*
2. *Pater van Kerksken, wonende zelfde straat als Van Droogenbroeck te Appelterre, kleine gestalte, zwart haar en zwart snorbaardje, ongeveer 26 – 28 jaar, droeg een bril, gaf ons bevelen in de Duitse taal, droeg een pistool in de hand*
3. *Denkelijk de broeder van Van Droogenbroeck Omer, ongeveer 20 jaar, mager, 1,70 m., bruin haar, liet de indruk een wapen te bezitten*
4. *Hij droeg een wapen, doch ik kan geen persoonsbeschrijving herinneren. Ik zou hem stellig herkennen.*

De broers Omer en Marcel Van Droogenbroeck, bijgenaamd de Kletters, en hun buurman uit de Hellestraat Lucien Daem (door Freddy Pater van Kerksken genoemd) zijn in Ninove en omgeving gekend als collaborateurs die er niet voor terugdeinzen om mensen van hun eigen volk te verraden aan een vreemde bezetter. Zij zijn als Zivilfahnder en hulpgendarm burgers in betaalde dienst van de Zivilfahndungsdienst en de Gestapo.¹⁰

Bij de klopjacht kan Marcel Carlier ontsnappen, dwars door de “witte huizekens”, een beluik¹¹ tussen de Pamelstraat en de Nederwijk en verder helemaal de Nederwijk door, naar de meersen aan de Dender. Freddy, Prosper en Marcel Roeland worden gearresteerd en opgesloten in de Duitse Feldkommandantur aan het Oudstrijdersplein, onder bewaking van de Feldgendarmen. Ze zullen nagenoeg gans de rest van de oorlog samen beleven en steun hebben aan elkaar – ze zijn burens, jongens van de Pamelstraat en ze hebben samen school gelopen in de Stedelijke Jongensschool aan de Kaai.

De familieleden mogen afscheid nemen in de Feldkommandantur en ze brengen hun pakketten met etenswaren en kleren want deportatie is onvermijdelijk. Monpeer Isidoor geeft aan Freddy zijn nieuwe smokkelfrak mee. Yvonne Van Der Roost, een nicht van Freddy die met haar man Denis De Pauw een beenhouwerij¹² uitbaat in de Despauteerstraat, gaat voor Freddy's vrijlating pleiten bij de Duitse Kommandant, die klant is van de beenhouwerij. Tevergeefs. Op 26 mei 1944 worden ze afgevoerd naar Aalst en daar opgesloten in de oude Pupillenschool aan de Graanmarkt.

Op 31 mei 1944 doet monpeer Isidoor een laatste poging bij oorlogsburgemeester Karel Dortant, die een attest aflevert dat “Freddy het beroep uitoefent van broodbakker ten huize van zijn grootmoeder Philomène Van Bellingen, weduwe van Camiel Franchet en dat, na het overlijden van deze laatste, de aanwezigheid van Freddy onontbeerlijk is voor de uitbating van de bakkerij”. Ook dat attest baat niet.

7. Nu het Vlaams Huis

8. Politie Stad Ninove, Pro-Justitia nr. 695 van 13 juni 1955 – Proces-verbaal wegens onderhoor van Van Der Haegen Frederik van Ninove, gerepatrieerde uit Duitsland, door Micholt Achille, politiecommissaris en Wachtelaer Maurice, politieagent

9. Mij bevestigd door Marcel Roeland (nvds)

10. Verslag van 2 oktober 1944 van de politiecommissaris van de gemeente Sint-Gillis-op-Brussel – Zuiveringsdienst betreffende Van Droogenbroeck Marcel – kopie in verzameling Appelterre-Eichem van Kristoff Van Santen

11. Afgebroken in 1968, nu het Oudepostplein

12. Nu koffiebar Giulia

Ondergeteekende K. Dortant, Burgemeester der Stad Ninove, bevestigt hierby, dat de genaamde VANDER HAEGEN Frederik, geboren te Ninove, den 10 Maart 1923, ongehuwd, wonende te Ninove, Pollaerestraat nr. 32, het beroep uitoefent van broodbakker.

Dit beroep uitoefent hy uit, ten huize van zyn grootmoeder Van Bellingen Philomène, Weduwe van Franchet Camiel.

Tengevolge van het afsterven van Franchet Camiel, is bovengenoemde Vander Haegen Frederik onontbeerlyk in gemelde bakkerij, alwaar zyn afwezigheid de stopzetting van dit bedrijf voor gevolg zou hebben.

Vander Haegen Frederik is bezitter eener beroepskaart, afgeleverd oor de Hoofdgroepering der Bakkers.

Ninove, den 31 Mei 1900 vier en Veertig.

De Burgemeester.

Het attest van burgemeester Karel Dortant.

Het transport naar Wenen

Op 1 juni 1944 worden Freddy, Marcel en Prosper, samen met ander werkweigeraars uit de streek, vanuit Aalst met auto's naar het station van Etterbeek gebracht en van daar per trein via Luik weggevoerd naar Duitsland. Op het teruggevonden Überweisungsschein Nr 4 op naam van Freddy Van Der Haegen, opgesteld door de Werbestelle in Aalst, lezen we dat zij vertrokken zijn met Transportzug Nr 14.13 en dat hij als bakker zou tewerkgesteld worden in een "Erziehungslager in Wien".

In Luik springen er een aantal uit de trein, maar zij kunnen of durven niet... De transportomstandigheden zijn hard – ze zitten in beestenwagens en krijgen geen eten en amper een beetje water.

Wenen - Lobau

Na een reis van twee dagen komen zij op 3 juni 1944 aan in Wenen, in het door Duitsland geannexeerde Oostenrijk (Ostmark) en worden zij voorlopig ondergebracht in Straflager Wien XXII, een doorgangskamp. Vier dagen later worden ze geïnterneerd in het werkkamp 148. Lager Lobau.

Intussen zijn op 6 juni 1944 de geallieerden in Normandië geland...

De Lobau is een 22 km² klein areaalgebied van de Donau in Wenen, dicht bij de grens met Tsjechoslowakije. Voor de werken aan de plaatselijke oliehaven en het kanaal worden daar in de oorlogstijd Sovjetkrijgsgevangenen en Joden ingezet. Velen van hen komen om bij de bombardementen door de geallieerden.

Het kamp Wien – Lobau is een Aussenkommando Gemeinschaftslager dat pas begin juni 1944 is opgericht en tot april 1945 Hongaarse Joden en dwangarbeiders uit de bezette gebieden tewerkstelt, hoofdzakelijk bij de bedrijven WIFO¹³, Schmitt und Junk Hoch- und Tiefbau, Holzmann AG Bauunternehmen en Sager und Wörner.

Vanaf 8 juni 1944 worden Freddy, Marcel en Prosper als dwangarbeiders toegewezen aan het aannemersbedrijf Schmitt und Junk. Op 14 juni 1944 wordt hen het Arbeitsbuch für Ausländer uitgereikt door het Arbeitsamt Wien .386. Freddy is nummer 347/90 en neen, hij is niet als bakker, maar als grondwerker tewerkgesteld.

Marcel Roeland vertelt daar later over:

"De gedeporteerden logeren in barakken met slaapruimtes voor twintig personen en we slapen in houten beddenbakken met stro, vol ongedierte. In onze barak zijn 't allemaal Belgen, vooral West-Vlamingen. Een camion brengt ons dagelijks van het kamp naar het werk en terug. De arbeidsdag duurt van 8 tot 18 uur – bijzonder zwaar werk met de schop, we doen

13. Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft mbH, de plaatselijke mineraaloliefabriek

graafwerken voor het leggen van gasleidingen. Joodse vrouwen worden ingezet om met kruiwagens de aarde af te voeren. Het kampleven is redelijk en valt mee in vergelijking met de concentratiekampen. Omdat we zware lichaamsarbeid moeten verrichten krijgen we voldoende voedsel, vooral aardappelen, kolen, rapen, grijs brood en zelfs dagelijks een beetje vlees. Op zondag is het rustdag.”

In het verslag van 13 september 1955 van de onderzoekscommissie voor de erkenning van de politiek gevangenen ¹⁴ noteert de griffier de volgende getuigenis van Freddy Van Der Haegen:

“Het kamp bestond uit 12 of 13 barakken, een gedeelte was afgezet met prikkeldraad, het andere deel niet. We kwamen daar toe met een goede honderd Vlamingen en Walen vanuit Wenen. In de afdeling waar wij eerst waren, kwamen na ons Joden, het waren Hongaarse Joden. Er waren daar ook Russen, geen krijgsgevangenen, maar arbeiders. Het kamp was bewaakt door SS-Mannen, die zijn er maar toegekomen toen de Joden er waren; wij waren dan in de afdeling die niet afgezet was. We mochten vrij in het kamp rondwandelen en ook in de onmiddellijke nabijheid, maar daar we niet het minste eenzelveidspapier bezaten, konden wij ons niet ver wagen. We waren beroofd van onze identiteitskaart, hadden geen Duitse vreemdenpas en ook geen Ausweis.¹⁵ We moesten opstaan 's morgens om zes uur; er was geen appel. De voeding was natuurlijk niet normaal, maar het was dragelijk. We mochten twee maal per maand naar huis schrijven.¹⁶ We kregen een loon, maar een groot deel werd afgehouden voor ons eten. De behandeling was er niet al te slecht en ik ben geen getuige geweest van mishandelingen. We moesten buizen leggen in Wenen. Ik heb nooit moeten meewerken aan opruimingswerken.¹⁷ We reden naar het werk met vrachtwagens, met een Duitse chef, maar zonder militaire of politionele begeleiding. In theorie mochten we buiten het kamp van 7 tot 10 uur 's avonds, maar we bleven soms langer weg. Op het werk werd toezicht gehouden alleen door de chef die met ons vanuit het kamp vertrok. We moesten tien uur per dag werken. Ik heb nooit Italianen, Grieken of Polen in dat kamp gezien.”

Zij verblijven zeven maand in Wenen, waar ze ook andere Ninovieters ontmoeten, politieke vluchtelingen die wegens collaboratie de wijk hebben genomen voor de geallieerden en anderen die vrijwillig in Duitsland / Oostenrijk zijn gaan werken.

Intussen gaan ook de krijgsverrichtingen verder en Wenen en omgeving worden vaak gebombardeerd door de geallieerden. Er vallen daarbij bijna 12.000 burgerslachtoffers, onder wie ook buitenlandse dwangarbeiders, en een vijfde van de gebouwen wordt vernield. Freddy en zijn vrienden moeten vaak schuilen tijdens de bombardementen. Tijdens zo'n luchtaanval vindt hij een damesuurwerkje dat hij als geluksbrenger bewaart en meedraagt in een lucifersdoosje onder de “stekeskes”.

14. Onderzoek inzake Lobau van 13 september 1955 door Beyer Paul, staatscommissaris te Gent, bijgestaan door de griffier A. Broeckaert – verklaring van Van Der Haegen Frederik

15. Een identiteitsbewijs dat door de Duitse bezetter is ingesteld

16. Die kaartjes zijn nooit aangekomen, waarschijnlijk door de krijgsverrichtingen (nvds)

17. Opruimingswerken na bombardementen door de geallieerden (nvds)

Bombardement op olieraffinaderij Wien Lobau.
22 Augustus 1944; RAF.

Kermis in Voorde

Na de landing in Normandië op D-Day stoten de geallieerden relatief vlug door in Noord-Frankrijk en Vlaanderen. Wanneer de bezetting naar haar einde loopt, worden collaborateurs opgespoord door het verzet. Zo maken twee weerstanders, Sylvain Van De Vijver en Frederik De Bodt,¹⁸ jacht op Omer Van Droogenbroeck tijdens de kermis in Voorde op 27 augustus 1944. Rond negen uur 's avonds bevindt Omer zich in de Lepelstraat ter hoogte van café 't Snoerhol. Per fiets rijdt hij een tiental meter verder wanneer Van De Vijver en De Bodt uit de massa tevoorschijn komen. Wanneer Omer langs hen voorbijrijdt, schieten de weerstanders vier à vijf keer in zijn richting, waarop hij zijn fiets laat vallen en het op een lopen zet. Zijn belagers achtervolgen hem en blijven vuren tot hij plots valt, waarop zij hem met enkele schoten afmaken en er dan vandoor gaan. Omer Van Droogenbroeck sterft ter plaatse.¹⁹

Ninove bevrijd

Engelse en Canadese eenheden bevrijden Ninove op 3 september 1944, amper drie maand na de arrestatie van Freddy, Marcel en Prosper. Er wordt nog hevig gevochten: een Duitse colonne, die in Edingen slag heeft geleverd tegen een groep partizanen, stuit aan de Sint-Theresiakerk op de geallieerden. De Duitse overste weigert zich over te geven, er wordt door de Engelsen gevuld en een Duitse soldaat wordt beide benen afgeschoten – de Engelsen dragen hem cinema Nova in de Brusselstraat binnen.²⁰

Op 4 september arresteert het verzet in Ninove een aantal collaborateurs. Er wordt ook geplunderd, door mensen die niets met het verzet te maken hebben, tot ongenoegen van de weerstanders zelf. De inboedel van burgemeester Karel Dortant wordt aan diggelen geslagen. De aangehouden “zwarten” worden bijeengebracht in de lucifersfabriek Belga Match, waar ze door “witten” worden bewaakt. Jongens van de KSA Sint-Baafsbond maken zich daar dienstig op het domein van de hygiëne en de voedselbedeling en ze brengen gekwetsten naar het hospitaal.²¹

Leden van het Onafhankelijkheidsfront (OF) krijgen de opdracht om de boswachter van Neigem aan te houden en ze nemen daarvoor een vrachtwagen in beslag. Wanneer ze aan het Neigembos aankomen, ligt de boswachter daar in een hinderlaag en hij schiet twee weerstanders dood, de Ninovieter Petrus Duym en de Liedekerkenaar Isidoor De Mesmaeker. Een derde weerstander, Robert,²² een jongen van Preulegem, krijgt een kogel in de rug en zal aan beide benen verlamd blijven. De anderen slaan op de vlucht, ze laten de vrachtwagen achter en komen terug bij elkaar aan de Dender. Geen van hen heeft de moed hun gevallen kameraden op te halen en ze doen beroep op het Britse leger om hen te helpen. Die soldaten hebben de slachtoffers dan opgehaald en de gesneuvelden naar de kapel van Bevingen gebracht. De boswachter werd nooit gevonden.²³

Op 5 september 1944 neemt de rechtmatige burgemeester Dr. Clément Behn in Ninove de macht over. Als hij op het balkon van het stadhuis verschijnt, zien het Oudstrijdersplein en de aanpalende straten zwart van 't volk.

De Britse soldaten verbroederen met de bevolking, talrijke soldaten overnachten bij burgers thuis. Ook de cafés zijn in uiteraard in trek, vooral café Amerika in de Pollarestraat, uitgebaat door Freddy's grootvader Free Van Der Haegen, die goed Engels spreekt omdat hij voor de Eerste Wereldoorlog jarenlang als sigarenmaker werkzaam was in Boston, Massachusetts.

18. Leden van de Organisation Militaire Belge de Résistance (OMBR)

19. Van De Putte Lancelot, Het verzet in Erpe-Mere tijdens de Tweede Wereldoorlog, licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent 2008, blz. 202 – Burgerlijke stand Voorde, akte van overlijden van Van Droogenbroeck Audomarus nr. 15 van 29 augustus 1944 - Burgerlijke stand Appelterre-Eichem, overgeschreven akte van overlijden van Van Droogenbroeck Audomarus nr. 22 gedateerd 27 augustus 1944

20. Ons verteld door Emilienne Van Der Haegen, toen 9 jaar en ooggetuige

21. Meganck Laurent, De bomen staan in morgengloed, KSA Sint-Baafsbond, Ninove, 1987, blz. 16

22. Familiennaam ons (nog) niet bekend

23. Ons verteld door wijlen Hubert Walckiers, gewezen weerstander

De families van de weggevoerden blijven in de onzekerheid over hun lot en weten vaak niet waar ze zich juist bevinden. Freddy zijn mameer, Maria Franchet, doet navraag bij het Belgisch Commissariaat voor Repatriëring. Als zelfstandige kleermaker is monpeer Isidoor nagenoeg werkloos en er zijn nog drie jonge kinderen thuis,²⁴ van wie de oudste aan chronische gezondheidsproblemen lijdt. Het gezin vraagt een vergoeding aan het Nationaal Werk voor Oudstrijders, Weggevoerden en Politieke Gevangenen (NWOS) via het fonds voor de gezinnen van in Duitsland geïnterneerden.

Neudorf bei Parndorf

Op 3 januari 1945 worden Freddy en Prosper vanuit Wenen Lobau overgeplaatst naar de buitenwerkplaats Neudorf bei Parndorf en Marcel naar het naburige Kittsee, met als nieuwe taak het bouwen van bunkers en het aanleggen van versperringen voor de Ostwall. Neudorf en Kittsee zijn zeer kleine dorpjes in het Burgenland, aan de grens met Tsjechoslowakije, vrij dicht bij Bratislava en ook niet zo ver van de grens met Hongarije.

De Ostwall of de Panther-Stellung is een verdedigingslinie die vanaf september 1943 op direct bevel van Führer Adolf Hitler wordt opgetrokken tegen het Sovjetleger. Ze loopt van noord naar zuid parallel met het Oostfront en moet de Duitse legers als ruggensteun dienen. Meer dan vijftigduizend arbeidskrachten worden ingezet voor het graven van 30 km antitankgrachten en het bouwen van ongeveer 6.000 versperringen, waarvan 8.000 betonnen bunkers, afgezet met 180 km staaldraad. In november en december 1943 worden dagelijks honderd goederenwagons materiaal verwerkt. De oorlog verloopt in dit geval te snel voor Duitsland en de verdedigingslinie geraakt nooit op tijd klaar.

In het eerder genoemd verslag van 13 september 1955 lezen we in Freddy's getuigenis over het werk aan de Ostwall:

“Het grootste deel van onze groep Belgen, 70 man ongeveer, werd overgeplaatst naar Neudorf, op de Hongaarse grens. Ik verbleef er van januari 1945 tot april 1945. Er was daar geen kamp. Het juiste adres ken ik niet, we waren daar te Neudorf bij Parndorf. De chef woonde in een barak, met hem had ge vier man, lid van de Duitse partij, die af en toe een bruin uniform droegen met armband,²⁵ ze waren gewapend. Onze groep was ondergebracht in een schuur. Het regime was er veel strenger dan te Lobau, daar genoten we niet de minste vrijheid. We moesten werken aan de Ostwall, we moesten grachten delven, beton gieten enz. We ondergingen daar een echt militair regime, 's morgens was er bijvoorbeeld appel. We mochten zelfs in het dorp niet gaan, na het werk werden we opgesloten, te Neudorf waren we werkelijk geïnterneerd. Kunnen getuigen over Neudorf: Nachtergaele Jules van Etikhove en Franckx Maurice van Deux-Acren.”

In putje winter werken ze in de sneeuw met kapotte schoenen. Freddy's voeten raken bevroren, een letsel waar hij jaren later nog last van zal hebben. In het medisch verslag van huisarts Dr. Armand Blaton²⁶ in verband met Freddy's eventuele erkenning als politiek gevangene, lezen we daarover:

“Het is in de maand januari 1945 dat hij de eerste tekens zag van vervrozen voeten: vervriezing van 2den en 3den graad. Hij kreeg zwarte rotte plekken op zijn hielen en op de rug van zijn voeten; later zijn die rotte plekken er gedeeltelijk uitgesneden in het dispensarium van 't Lager en er gedeeltelijk vanzelf uitgevallen.”

Freddy Van Der Haegen met Oostenrijkse Feldmütze.

24. Oscar (1928 – 1955), Suzanne (1933 – 2017), Emilienne (*1935)

25. SA-mannen, leden van de paramilitaire Sturmabteilung

26. Medisch verslag van 12 mei 1947 van Dr. A. Blaton - Ninove aan de Service d'aide Gouvernementale aux prisonniers politiques 1940 – 1945 te Brussel, betreffende Freddie (sic) Van Der Haegen

De bevrijding

Op 2 april 1945 horen ze het front nader komen. Het Tweede Oekraïense Front, onder het commando van maarschalk Rodion Malinovski en het Derde Oekraïense Front, onder het bevel van maarschalk Fyodor Tolbukhin hebben het Oostenrijk Offensief ingezet. De Duitse overheid evacueert een deel van de burgerbevolking uit het oosten van het land. Het Sovjetleger steekt op verscheidene plaatsen de Donau over, o.m. tussen Parndorf en Kittsee (Bratislava is dan al veroverd) en stevent af op Wenen.

De nazileiding is van plan de dwangarbeiders naar Duitsland te deporteren maar Freddy, Marcel en Prosper duiken op 3 april met een dertigtal kameraden onder en wachten in de bossen op de Russen. Ze stelen een aantal nachten vruchten van 't veld om in leven te blijven. Op 7 april 1945 stuiten ze op een eerste verkenners, een vrouwelijke motard, al snel gevolgd door de voorhoede die hoofdzakelijk uit Mongolen bestaat. De Mongolen benaderen hen met wantrouwen en denken eerst dat ze met spionnen te maken hebben, maar aan een Russische officier kunnen ze in het Frans duidelijk maken dat ze ontsnapte dwangarbeiders zijn.

Het Sovjetleger heeft de handen vol met de krijgsverrichtingen en is er in eerste instantie niet op voorzien om grote groepen bevrijden en vluchtelingen op te vangen, die moeten op eigen kracht achter het front zien te geraken. Freddy en zijn kameraden trekken op eigen initiatief en met toestemming van de Russen naar Wiener Neustadt, een stadje ten zuiden van Wenen dat al op 4 april 1945 in de handen van de Sovjets is gevallen, om daar voorlopig te verblijven.

Wiener Neustadt

Ook Wiener Neustadt is door de geallieerden zwaar belaagd wegens zijn oorlogsindustrie: de Wiener Neustädter Flugzeugwerke en twee Raxwerke-fabrieken waar lampen voor tanks en luchtafweergeschut worden geproduceerd door dwangarbeiders uit het concentratiekamp Gusen en waar men in het geheim ook aan de V2 raketten werkt. Wiener Neustadt wordt volledig verwoest. Operation Pointblack van de US Air Force laat amper 18 van de 4000 gebouwen overeind staan. De bevrijde dwangarbeiders moeten intussen in Wiener Neustadt hun plan trekken en zelf voor eten en kleren zorgen en ze brandschatten de boeren in Tribuswinkel, een dorpje naast Baden, halfweg tussen Wiener Neustadt en Wenen, waar de Sovjets het Tribuswinkler Schloss als hoofdkwartier hebben ingericht. Ze slachten er een varken en kippen en stelen eieren, melk en bloem waarmee Freddy voor gans hun bende pannenkoeken bakt.

De Slag om Wenen

Het Rode Leger heeft inmiddels Wenen omsingeld en maakt zich klaar voor de finale aanval. Het 6de Pantserleger van SS-generaal Sepp Dietrich trekt zich elastisch terug voor de verdediging van de stad. De Duitse overheid beveelt de Weense burgerbevolking om de stad mee tot het uiterste te verdedigen, maar daar is weinig animo voor. De O-5, een groep Oostenrijkse officieren, brengt onder leiding van majoor Carl Szokoll met instemming van de Sovjets een burgeropstand op gang die de verdediging door de SS-pantsertroepen, onder leiding van generaal Wilhelm Bittrich, hindert. De rebellie mislukt en de opstandelingen worden opgehangen. Ze hebben wel de verdedigingsplannen van de stad kunnen doorgeven aan het Rode Leger, wat de inname van de stad heeft versneld. Toch wordt er nog tot 13 april 1945 verbeten gevochten, van wijk tot wijk en van straat tot straat.

Sovjettroepen in Wenen april 1945.

Wenen ligt in puin, er is geen water, elektriciteit of gasvoorziening meer en het sociale leven is geheel ontregeld.

27. Sinds 13 maart 1938

Terwijl de aanvalstroepen van het Sovjetleger vrij correct tegen de burgerbevolking optreden, doet de tweede golf, de bezettingstroepen, dat geenszins en er wordt verscheidene weken op grote schaal vermoord, geplunderd, vernield en verkracht. Polshorloges en ringen zijn de favoriete trofeeën van de Sovjetsoldaten.

Op 8 mei 1945 is een groot deel van het Oostenrijks grondgebied bezet door het Rode Leger, dat de vlakte en de Donau in handen heeft. Op 15 april 1945 bereiken de Sovjets de Alpen, waar hun offensief eindigt. De geallieerden bezetten de bergen: de Fransen Vorarlberg, de Britten Karinthië en de Amerikanen Tirol. In grote delen van het land heerst hongersnood. Oostenrijk telt 600.000 oorlogsslachtoffers en de Joden zijn er zo goed als uitgeroeid. In de kampen, o.m. in Mauthausen, komen gevangenen in opstand tegen hun bewakers. Met akkoord van Jozef Stalin vormen de democratische krachten met de communisten een regering onder leiding van de sociaaldemocraat Karl Renner. Die roept op 27 april 1945 de Oostenrijkse onafhankelijkheid uit, waardoor na zeven jaar een einde komt aan de Anschluss²⁷ bij het Duitse Rijk.

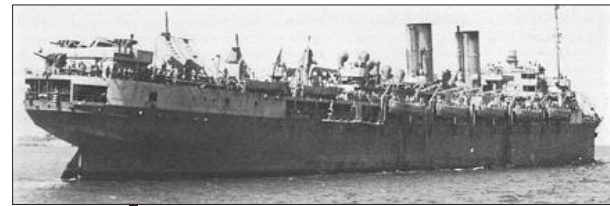
Naar Odessa

Het Rode Leger evacueert wie door hen bevrijd wordt naar de USSR, meestal naar Archangelsk of Odessa. Op 10 mei 1945 vertrekken Freddy, Marcel en Prosper vanuit Wenen per trein via Boedapest (Hongarije) en Boekarest (Roemenië) naar Odessa, de grote havenstad in Oekraïne aan de Zwarte Zee. Ze zijn verscheidene dagen onderweg. Voor dat transport worden goederentreinen gebruikt waarvan de wagons uitgerust zijn met britsen en met een houtkacheltje in het midden.

In Odessa zijn tienduizenden krijgsgevangenen en gedeporteerden verzameld: Engelsen, Amerikanen, Joden, Fransen, Belgen enz. Wie te erg verzwakt is – dysenterie komt er veel voor – wordt daar in een sanatorium, uitgerust met Amerikaans materiaal, verzorgd met het oog op repatriëring. Er is ook tijd voor ontspanning. Freddy en zijn vrienden gaan alle dagen zwemmen in de Zwarte Zee en hij heeft er zelfs een mooie badmantel op de kop getikt.

De zeereis naar Marseille

Op 1 juni 1945 kunnen ze in Odessa inschepen op de HMS Monowai, oorspronkelijk een Nieuw-Zeelands koopvaardijsschip, dat als troepentransport- en landingsschip is overgenomen door The British Ministry of War Transport. De Monowai wordt ingezet voor de repatriëring van krijgsgevangenen, vluchtelingen en bevrijden uit de kampen. Zij pendelt in de zomer van 1945 verschillende keren tussen Odessa en Marseille.

Troepentransport schip HMS Monowai.

De vrouwen slapen aan boord in kajuiten, de mannen in het ruim in hangmatten. De zeereis duurt zeven dagen en ze varen via de Dardanellen, de Bosporus, de Straat van Messina en Ajaccio (Corsica) naar Marseille. Prosper Standaert heeft verschrikkelijk last van zeeziekte. Op de Monowai worden ze als “deported person” geregistreerd door de administratie van de AEF²⁸ en ze krijgen een noodpas als voorlopige identiteitskaart.

28. Allied Expeditionary Force, de geallieerde troepen in Noord-West Europa onder leiding van generaal Dwight Eisenhower

29. Pro Justitia nr. 1367/V van 20 maart 1947 van het Krijgsauditoraat Gent – kopie in verzameling Appelterre-Eichem van Kristoff Van Santen

30. Akte van 24 maart 1947 van gerechtsdeurwaarder Clement Schouppe - idem

De repatriëring

Op 8 juni 1945 nemen ze in Marseille een trein naar Parijs en vandaar naar Mons, waar ze, na verhoor door de politie in het verzamelcentrum van de AEF, op 9 juni 1945 officieel gerepatriëerd worden. In het verzamelcentrum ondergaan ze ook een medisch onderzoek en ze kunnen een telegram sturen om hun thuiskomst aan te kondigen. Na twee dagen in Mons sporen ze naar Brussel, waar ze de tram nemen naar Ninove. Op 11 juni 1945, een jaar na hun deportatie, komen ze aan in de Pamelstraat, waar ze gevierd worden in de talrijke cafés en van de burens geschenken krijgen.

De repressie en epuratie

Onmiddellijk na de bevrijding wil de uit Londen teruggekeerde regering de Belgische samenleving zuiveren van wie tijdens de oorlog op welke manier dan ook met de Duitse vijand heeft samengewerkt. Ze bouwt daarvoor vrij snel een justitie-apparaat uit met krijgsraden en krijgshoven die de militaire en politieke collaborateurs aanpakken, vaak harder dan wie zich aan economische samenwerking met de bezetter heeft gewaagd. Naast de klassieke strafrechtelijke veroordelingen tot gevangenisstraf of doodstraf door die militaire rechtbanken (de repressie), worden aan de veroordeelden bijkomende burgerlijke maatregelen opgelegd, nl. de vervallenverklaring van hun politieke en sociale rechten (de epuratie).

Zo worden Marcel Van Droogenbroeck en Lucien Daem op bevel van Krijgsauditoraat Gent door deurwaarder Clement Schouppe van Ninove gedagvaard om op 8 mei 1947 te verschijnen voor hun proces in het Justitiepaleis van Oudenaarde. 37 personen, onder wie Freddy Van Der Haegen en Marcel Roeland, worden opgeroepen om te komen getuigen.²⁹ Lucien Daem is evenwel voortvluchtig (naar verluidt naar het zuiden van Frankrijk) en zijn naaste burens in de Hellestraat weigeren aan de deurwaarder elke medewerking.³⁰

Bij vonnissen van 31 mei 1947 worden zowel Marcel Van Droogenbroeck als Lucien Daem (de laatste bij verstek) ter dood veroordeeld door de Krijgsraad van Gent, zetelend te Oudenaarde, wegens het opnemen van de wapens tegen België, hun diensten aan de Gestapo en het verklikken en arresteren van verscheidene personen. Beiden verliezen ook hun burgerlijke rechten. De vonnissen bepalen dat hun doodstraf met de kogel in het openbaar zal worden voltrokken in Aalst “op

een daartoe geschikte plaats". Hun vonnissen worden in beroep bevestigd door het Krijgshof van Gent bij arrest van 15 januari 1948. Een verzoek tot verbreking van Marcel Van Droogenbroeck wordt door het Hof van Verbreking verworpen op 5 april 1948.³¹

Slechts 242 van de 2.490 uitgesproken doodstraffen worden effectief uitgevoerd. De overgrote meerderheid van de veroordeelde collaborateurs zitten hun straf uit in gevangenissen of interneringskampen. Marcel Van Droogenbroeck wordt opgesloten in het interneringscentrum van Gent, zijn vader Petrus in het hechteniskamp van Lokeren en de teruggekeerde Lucien Daem in de gevangenis van Nijvel. In 1950 worden de niet uitgevoerde doodstraffen omgezet in levenslang en eind 1950 is meer dan 95% van hen vrijgelaten, maar pas in de jaren zestig en zeventig krijgen de meesten ook hun burgerlijke rechten terug.

Na zijn vrijlating bouwt Marcel Van Droogenbroeck een nieuw leven op in Antwerpen, waar hij overlijdt op 7 juni 1983.³² Ook Lucien Daem verlaat Appelterre en hij verkast naar het Brusselse.

Na de oorlog

Freddy is fel verzwakt en zijn gezondheid laat hem niet toe onmiddellijk te werken. Hij moet een jaar herstellen. De huisarts verbiedt hem om opnieuw te gaan boksen. Pas op 16 juni 1946 gaat hij terug aan de slag als vrachtwagenchauffeur bij de Firma Arthur De Henau & zonen, een koffiebranderij en groothandel in voedingswaren in de Pamelstraat. Hij heeft vaak last van bevroren voeten, een kwaal opgelopen in Neudorf. In de winter zijn zijn voeten gezwollen en kan hij moeilijk stappen, in de zomer jeuken zijn voeten "dat het niet om uit te houden is". Vooral in de winter is hij vaak arbeidsongeschikt, verscheidene jaren na elkaar. Mijnheer Arthur houdt hem dan binnen en geeft hem lichter werk in het magazijn of in de koffiebranderij.

Eind juli 1947 wordt aan Freddy enige financiële steun van de Regeringshulp aan de Politieke Gevangenen toegekend, een eenmalig bedrag van 7.500 frank, maar het duurt nog meer dan een half jaar eer het Ministerie van Wederopbouw dat uitbetaalt. Hij sluit zich aan bij de Ninoofse afdeling van het Nationaal Verbond van Weggevoerden en Werkweigeraars (NVW) dat al op 19 juni 1945 werd opgericht om hun belangen te verdedigen bij de overheid.³³

Onder invloed van zijn nonkel Edmond Franchet, die lokaal "in de politiek zit" bij de Liberale Associatie, wordt Freddy lid van de Liberale Jonge Wacht die in Ninove in 1948 is heropgericht – hij gaat "plakken" en "zitten" (als getuige voor de partij) bij de verkiezingen. Tijdens de Koningskwestie (1950-1951) deelt hij met andere jonge wachten in Ninove en de randgemeenten pamfletten uit, tégen de terugkeer van Leopold III, zoals de meesten die op een negatieve manier met het naziregime in aanraking zijn gekomen.

De erkenning

Op 30 juni 1947 vraagt Freddy Van Der Haegen de erkenning als politiek gevangene aan bij het Ministerie van Wederopbouw, maar die aanvraag gaat verloren, en op 13 januari 1949 dient hij een nieuwe aanvraag in. Op 13 september 1950 wordt hij door de staatscommissaris in Gent opgeroepen voor een verhoor. Pas op 19 maart 1952 doet de Aanvaardingscommissie voor Politieke Gevangenen te Gent een uitspraak: het statuut van politiek gevangene wordt hem niet verleend, omdat hij "geen opsluiting van minstens dertig achtereenvolgende dagen ondergaan heeft, niet het voorwerp

31. Arrest betreffende Van Droogenbroeck Marcellus, gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 21 juli 1948, blz. 5971 – Arrest betreffende Daem Lucianus Remigius, gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 22 en 23 augustus 1949, blz. 8129 en 8130

32. Rouwbrief uitgegeven door Begrafenisonderneming Van Bogaert, Zwijndrecht – Antwerpen Linkeroever - verzameling Appelterre-Eichem van Kristoff Van Santen

33. De vzw NVW werd op 31 maart 2004 ontbonden wegens het steeds kleiner wordend aantal leden door overlijdens en de hoge ouderdom van de bestuurders – Echo van het NVW nr. 476, blz. 1

is geweest van zware mishandelingen en niet ter dood veroordeeld werd door de vijand". Wenen Lobau wordt door de commissie beschouwd als een werkkamp met een vrij regime en niet als een tuchtstrafkamp.³⁴

Op 2 februari 1949 vraagt Freddy ook de erkenning van weggevoerde voor de verplichte arbeidsdienst aan. De afhandeling van zijn aanvraag is vrij omslachtig en duurt lang omdat drie diensten los van elkaar een administratief onderzoek uitvoeren en er dus drie dossiers over hem bestaan: als politiek gevangene, als werkweigeraar en als weggevoerde... Pas na tussenkomst van de liberale volksvertegenwoordiger Louis D'haeseleer komt er schot in de zaak en wordt de erkenning als weggevoerde verleend op 14 november 1951.³⁵ Op 23 december 1952 vraagt Freddy ook de erkenning als werkweigeraar aan, die hij op 4 mei 1954 verkrijgt.³⁶ Bij koninklijk besluit van 24 september 1954 wordt hem de medaille van werkweigeraar verleend. Jaren later, in 1980, ontvangt hij ook het ereteken van de deportatieherdenking.

Later

Prosper Standaert huwt na de oorlog Marthe Van Steenberghe en samen baten zij hetzelfde café uit waar hij op de noodlottige dag van zijn arrestatie ging kaarten. Prosper overlijdt op 1 december 1962, 39 jaar oud. Ik heb mijn vader ooit maar één keer zien wenen, de dag dat Prosper Standaert is begraven.

Marcel Roeland huwt Elsa Engels en gaat ook in dienst bij Firma Arthur De Henau & zonen in de Pamelstraat. Marcel blijft daar werken tot de verhuis van dat bedrijf naar de Polder, na de overname door Vedigro in 1973, dat op zijn beurt wordt overgenomen door Colruyt, waar Marcel in 1979 met pensioen gaat.

Freddy Van Der Haegen neemt in 1951 de bakkerij van de familie Franchet in de Pamelstraat over. In 1954 huwt hij Julienne Leemans. De oude houtoven brandt nog tot 1968 en dan neemt hij de handel in bakkerijgrondstoffen over van zijn nonkel Edmond Franchet. Freddy overlijdt op 14 februari 1983, net geen 60 jaar oud. Bij zijn dienst in de O.L.V.-Hemelvaartkerk staat de vaandeldrager met de vlag van het NVW aan de rouwkapel.

Op 7 juli 2000 stemt het Oostenrijks parlement een wet die de schadeloosstelling aan de buitenlandse dwangarbeiders tijdens de nationaalsocialistische periode regelt. Vanaf augustus 2001 betaalt het "Verzoeningsfonds" in Wenen vergoedingen uit aan wie nog in leven is, of aan de nabestaanden indien de betrokkene na 15 februari 2000 overleed.³⁷ Voor de meesten komt dat wel te laat.

Met Allerheiligen 2000 ga ik zoals gewoonlijk bloemen leggen op de begraafplaats van Ninove en ik zie dat er een oude man aan het graf van mijn vader staat. Het is Marcel Roeland. Hij zegt me: "Als ik naar 't kerkhof kom, ga ik altijd eens tot aan de graven van Freddy en Prosper. Want we hebben samen toch zo veel meegemaakt...".

34. Ministerie van Wederopbouw, Aanvaardingscommissie voor Politieke Gevangenen en hun Rechthebbenden, Kamer II zetelend te Gent, beslissing in zitting van 19 maart 1952 betreffende Van Der Haegen Frederik

35. Ministerie van Wederopbouw, Controlecommissie voor de Weggevoerden te Gent, 3de Kamer, beslissing in zitting van 14 november 1951 betreffende Van Der Haegen Frederik

36. Ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw, Bestuur van Wederopbouw, Dienst Statuut der Werkweigeraars, Ministeriële beslissing van 4 mei 1954 betreffende Van Der Haegen Frederik

37. Brief van 25 januari 2001 van de Ambassade van België in Wenen aan Julienne Van Der Haegen - Leemans

Bronnen ³⁸

- De verhalen van mijn vader, Freddy Van Der Haegen
- Mijn interview met Marcel Roeland, november 2000
- Ministerie van Wederopbouw, Dienst der Statuten, Statuut der Politieke Gevangenen, Aanvaardingscommissie te Gent, Kamer II, dossier nr. 141.516
- Ministerie van Wederopbouw, Algemeen Bestuur voor Schade aan Personen, Directie der Statuten, Werkweigeraar dossier nr. 558.862
- Ministerie van Wederopbouw, Algemeen Bestuur voor Schade aan Personen, Directie der Statuten, Weggevoerde dossier nr. 350.637
- Van Den Wijngaert Mark, De Wever Bruno e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Standaard uitgeverij, Antwerpen, 2004
- De Schryver Erik, *Ninovieters Kaffeegieters 1850-1977*, uitg. VVV Ninove, 2018 – blz. 58 tot 71 - Tweede Wereldoorlog
- Strobbe Karel, Serriën Pieter en Boers Hans, *Van onze jongens geen nieuws, De dwaaltocht van 300.000 Belgische rekruten aan het begin van de Tweede Wereldoorlog*, Manteau - WPG Uitgevers België, 2018
- Jacquemyns Herwig, *België in de Tweede Wereldoorlog*, deel 2 – Een bezet land, hfst 18 – De verplichte tewerkstelling
- Seberechts Frank, *Hier gaat alles zinnen gewonen gang, De verplichte tewerkstelling in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Davidsfond, Leuven, 2005
- *De oorlogskranten*, deel 20 – Verplichte tewerkstelling, Florence Uitgeverij, Sint-Gillis – Brussel, 1993
- Pierre Miquel, *Mei '45 - de wereld in de weegschaal*, Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1995
- Hitchcock William, *De bittere weg naar de vrijheid – Een nieuwe geschiedenis van de bevrijding van Europa*, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, 2009
- Imbert Jacques (trad.) e.a., *l'URSS dans la seconde guerre mondiale*, Editions TED, Paris, 1968 – tome 5 chap. LXVI p. 117-141 - En route vers Vienne
- Comité International Genève, Internationaler Suchdienst – Dokumentationszentrum der nationalsozialistischen Verfolgung, Verzeichnis der Haftstätten unter dem Reichsführer-SS (1933-1945), Konzentrationslager und deren Aussenkommandos sowie andere Haftstätten unter dem Reichsführer-SS in Deutschland und deutsch besetzten Gebieten, Arolsen, 1977

Aanvullend werden volgende lemma's geraadpleegd via Wikipedia:

Lobau – Neudorf bei Parndorf – Kittsee – Panther-Stellung – Wiener Neustadt – Raxwerke – Tribuswinkel – Monowai – SHAEF

38. Dank aan wijlen Michel Vanderborght, destijds coördinator van het Nationaal Museum van de Weerstand, voor het bezorgen van de kopieën van de dossiers van het Ministerie van Wederopbouw, waaruit de meeste van de vermelde archiefstukken komen. Ook dank aan mijn tante Emilienne Van Der Haegen, aan Kristoff Van Santen en André Daem voor nadere informatie, aan mijn burens Patrick en Annelies Saliën – De Leersnijder voor hun taaltips en tenslotte aan Georges Vande Winkel en Dirk Van de Perre voor het nalezen.

Johannes Ockeghem, Erasmus van Rotterdam, Johannes Despauterius en Johannes Lupi

Dirk Van de Perre

(Met medewerking van Marcel Cock)

Wat hebben de vier met elkaar te maken? Kort samengevat: Erasmus schreef een rouwdicht bij de dood van Ockeghem, Despauterius kende dat rouwdicht, waaruit hij een uitgebreid fragment citeert en Johannes Lupi componeerde een vierstemmig motet op de tekst van dat rouwdicht.

Johannes Ockeghem

Dat Johannes Ockeghem, niet in Dendermonde, niet in Okegem, maar in Saint-Ghislain nabij Bergen in Henegouwen geboren is, mag na het artikel in 1992 en 1993 van archivaris Daniël Van Overstraeten als een vaststaand gegeven beschouwd worden.¹ In het archief van de Sint-Martinuskerk van Saint Ghislain vond Van Overstraeten kerkrekeningen met de vermelding van een betaling aan de pastoor voor het opdragen van het jaargetijde, gesticht door “*m[ais]tre Jan Hocquegam, en son temps tresorier de l’église S[ainc]t Martin de Thour et natif de S[ainc]t Ghislain.*”² Nochtans eigende Dendermonde zich in 1970, met de prestigieuze tentoonstelling *Johannes Ockeghem en zijn tijd*, de geboorteplaats van Johannes Ockeghem toe, met als enig argument dat er einde 14de en begin 15de eeuw een familie met de naam Ockeghem in Dendermonde aanwezig was.³ De naam Okegem, bij Johannes Ockeghem gebruikt als familienaam, lijkt er wel op te wijzen dat de voorouders van de grote musicus uit Okegem (thans deelgemeente van Ninove) naar Henegouwen geëmigreerd zijn. Een tweede toponiem Okegem is niet voorhanden, zodat het vrijwel zeker is dat de familienaam Ockeghem met het dorp Okegem te maken heeft.

Over het muzikale belang van Johannes Ockeghem ga ik niet uitweiden. Daarover bestaat voldoende literatuur. De biografische gegevens over hem zijn schaars.⁴ Geboren ca. 1420, in 1443-1444 vermeld als lid van het kapittelkoor in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Antwerpen, in 1446-1448 in dienst van Karel, hertog van Bourbon (Moulins) en nadien van 1452 tot aan zijn dood op 6 februari 1497 van drie Franse koningen Karel VII (1422-1461), Lodewijk XI (1461-1483) en Karel VIII (1483-1498). Hij domineerde gedurende 45 jaar het muzikale leven in Parijs en kreeg van de Franse koningen de rijk gedoteerde prebende van schatmeester van de abdij van Saint-Martin te Tours toegewezen.⁵ Dat zijn moedertaal het Frans is, lijdt geen twijfel, gelet op de vele Franse motetten en chansons die hij naast Latijnse liturgische gezangen getoonzet heeft. Zijn naam en faam waren en zijn in het Europa van toen en nu ruim verspreid.

1. D. VAN OVERSTRAETEN, *Le lieu de naissance du musicien Jean Ockeghem (ca. 1420-1497): une énigme élucidée*; in: *Revue belge de Musicologie-Belgisch Tijdschrift voor Muziekwetenschap*, vol. 46, 1992, p. 23-32; eveneens verschenen in: *Annales du Cercle d’histoire et d’archéologie de Saint-Ghislain*, VI, 1993, p. 2-14. We verwijzen verder naar deze laatste publicatie..

2. Ibidem, p. 12.

3. *Johannes Ockeghem en zijn tijd. Tentoonstelling gehouden in het stadhuis te Dendermonde: 14 november-6 december 1970*, Dendermonde, 1970, p. 49-59.

4. Een beknopte biografie vindt men bij VAN OVERSTRAETEN, *Le lieu de naissance*, p. 4-5; zie eveneens: *Johannes Ockeghem en zijn tijd*, p. 33-34, 60-76. Voor een uitgebreide biografie, Leemans L. PERKINS, *Ockeghem, Jean de*, in: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians, Second Edition* (2001), dl. 18, p. 312-326.

5. Hij werd vrijgesteld van de verplichting in Tours te resideren in 1461 (VAN OVERSTRAETEN, *Le lieu de naissance*, p. 4).

Erasmus van Rotterdam

Hij is in 1467 of 1469 geboren te Rotterdam,⁶ treedt in 1487 in bij de augustijnen van Steyn bij Gouda, wordt priester gewijd in 1492 door de Utrechtse bisschop David van Bourgondië en is in 1493 secretaris van Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk.⁷ In 1495 machtigt Hendrik van Bergen hem om in Parijs theologie te studeren, waar hij aanvankelijk verblijft in het Collège de Montaigu. Tot 1499 verblijft Erasmus in Parijs met tussendoor een enkele reis naar Kamerijk en de Nederlanden. De kans is dus groot dat Erasmus te Parijs Ockeghem nog heeft horen zingen. Zeker kende hij diens faam. Erasmus' schaarse prebende noopt hem om onderwijs aan adellijke kinderen te geven, onder wie Wiliam Blount (lord Mountjoy), die hem in 1499 naar Engeland brengt, waar hij kennis maakt met de latere kanselier Thomas More (1478-1536), de jonge Hendrik VIII (1491-1547) en de humanist-theoloog John Colet (1467-1519). De internationale carrière van Erasmus is gelanceerd.

Na de dood van zijn mecenas Hendrik van Bergen (7 oktober 1502) komt hij in het najaar van 1502 te Leuven terecht, waar hij tot einde 1504 verblijft in het Sint-Donaascollege. In 1503 geeft hij zijn *Lucubratiunculæ aliquot (Enkele nachtelijke werkjes)* uit bij Dirk Martens, toen nog werkzaam in Antwerpen.⁸ Heeft hij in die periode te Leuven de twintig jaar jongere Despauterius ontmoet? Niet onmogelijk, maar hij vermeldt die naam nooit. Erasmus was toen volop gericht op de studie van het Grieks en op het uitbouwen van goede relaties met het Bourgondische Hof, terwijl de jonge Despauterius zich verdiepte in de grammatica van het klassieke Latijn. Ze verbleven niet in dezelfde pedagogie of college en de intellectuele horizon van Erasmus, stilist en een moralist, verschilde erg van die van Despauterius, louter filoloog en grammaticus.⁹

Einde 1504 terug in Parijs, leert Erasmus er de uit Asse afkomstige humanist en drukker Josse Bade (Jodocus Badius, 1462-1535) kennen. Bade geeft in 1505 een door Erasmus in de abdij van Park (bij Leuven) ontdekt handschrift van de *Annotationes (Aantekeningen)* van Lorenzo Valla uit.¹⁰ Na zijn tweede bezoek aan Engeland reist Erasmus op weg naar Italië over Parijs. Bade verzoekt hem om de bijgewerkte versie van diens *Adagia (Spreuken)* te mogen uitgeven, samen met het nog onuitgegeven korte werkje *Varia Epigrammata (Een bloemlezing gedichten)*, werken die gedrukt worden op 24 dec. 1506 en 10 jan. 1507.¹¹ In dit laatste werkje staat het treurdicht bij de dood van Johannes Ockeghem. De contacten tussen Bade en Erasmus blijven ook nadien duren en beiden uiten hun grote waardering en vriendschap voor elkaar.¹² Het verdere leven van Erasmus, de prins der humanisten, zal ik hier niet behandelen, omdat het niet relevant is voor ons onderwerp. Vermelden we alleen nog dat Erasmus van 1517 tot 1520 aan de Leuvense universiteit verbleef, nu in de pedagogie *De Lelie*, er aan de basis lag van de stichting van het *Collegium Trilingue* en in 1536 stierf te Bazel in Zwitserland.

Rest nog de vraag wanneer Erasmus het grafschrift voor Ockeghem schreef en vanuit welke motivatie. Het gedicht lijkt in de eerste plaats een persoonlijke reactie op de dood van Ockeghem, zodat de tekst kort na diens dood in het voorjaar van 1497 kan gedateerd worden, dus in de beginperiode van Erasmus' literaire loopbaan, toen hij nog in Parijs verbleef. De *Epigrammata*, een beknopt werkje bevatten onder meer een aantal rouwdichten, geschreven ter gelegenheid van de dood van belangrijke personen.¹³ Het is dus een verzameling van vroegere teksten, voor het eerst gebundeld, uitgegeven en gedrukt bij Bade op het moment dat Erasmus al een zekere faam verworven had en de recuperatie van oudere teksten voor publicatie commercieel lucratief werd.¹⁴ We geven hier de Latijnse tekst van het rouwdicht

6. Voor een biografie van Erasmus, zie M. A. NAUWELAERTS, *Erasmus*, Bussum, 1969; zie eveneens *Erasmus en zijn tijd. Tentoonstelling Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 3 oktober-23 november 1969*, Rotterdam, 1969, p. 57-77.

7. Bisschop van Kamerijk van 1480 tot 1502. Bergen betreft Bergen op Zoom. Hij was een zoon van Jan II van Glymes, een geslacht dat resideerde nabij Bergen op Zoom (C. REEDIJK, *Erasmus' verzen op het overlijden van Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk*, in: *Het Boek*, serie 2, jaargang 30, Den Haag, 1949-1951, p. 304-305).

8. Daarin het bekende *Enchiridion militis christiani (Handboek voor een christelijke strijder)*, geschreven als een stichtend voorbeeld voor de jonge Karel V.

9. De parodie waarmee Erasmus in de *Lof der Zotheid* (1511), hoofdstuk 49, de schoolmeester en de grammaticus typeert, lijkt bijzonder wel toepasbaar op Despauterius.

10. Ph. RENOUIARD, *Bibliographie des impressions et des oeuvres de Josse Badius Ascensius. Imprimeur et humaniste 1462-1535*, Parijs, 1908, dl. III, p. 344-346.

11. *Ibidem*, dl. II, p. 415-417. De *Adagia* werd voor het eerst uitgegeven in 1500 te Parijs bij Philippe de Kreuznach met een herdruk in 1505.

12. *Ibidem*, dl. II, p. 415-428 geeft een overzicht van alle Erasmusdrukken door Bade.

13. Wij gebruiken voor dit artikel de druk van de *Varia Epigrammata* van 3 februari 1508 (n.s), een Parijse druk van Nicolas Des Prez, exemplaar in het bezit van de Bibliotheek van UGent; ook beschikbaar op het internet.

14. De gedichten in de *Epigrammata* zijn te dateren bij het einde van de 15de en het begin van de 16de eeuw. Zo een lofdicht van Brittannië op koning Hendrik VII (1457-1509) en zijn familie (geschreven in Engeland, 1499), een gedicht voor David van Bourgondië, bisschop van Utrecht († 1494); twee rouwdichten voor Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk († 1502).

naar de aan de hedendaagse spelling aangepaste kritische tekstuitgave (1993) van Harry Vredeveld,¹⁵ met de vertaling (1969) van dichter Bert Decorte.¹⁶

*Iohanno Okego, musico summo,
Epitaphium*

- 1 Ergone conticuit
Vox illa quondam nobilis,
Aurea vox Okegi?
Sic musicae extinctum decus?
- 5 Dic age, dic fidibus
Tristes Apollo naenias.
Tu quoque, Calliope
Pullata cum sororibus,
Funde pias lachrymas.
- 10 Lugete, quotquot musicae
Dulce rapit studium,
Virumque ferte laudibus.
Artis Apollineae
Sacer ille Phoenix occidit.
- 15 Quid facis invida mors?
Obmutuit vox aurea,
Aurea vox Okegi,
Vel saxa flectere efficax,
Quae toties liquidis
- 20 Et arte flexilibus modis
Per sacra tecta sonans
Demulsit aures caelitum
Terrigenumque simul
Penitusque movit pectora.
- 25 Quid facis invida mors?
Vel hoc iniqua maxime
Aequa quod omnibus es.
Sat erat tibi promiscue
Tollere res hominum.
- 30 Divina res est musica.
Numina quur violas?

Grafschrift voor Johannes Okegem

Is zij voorgoed tot zwijgen
gebracht die eens zo edele stem,
de gouden stem van Okegem?
Gedoofd de luister der muziek?

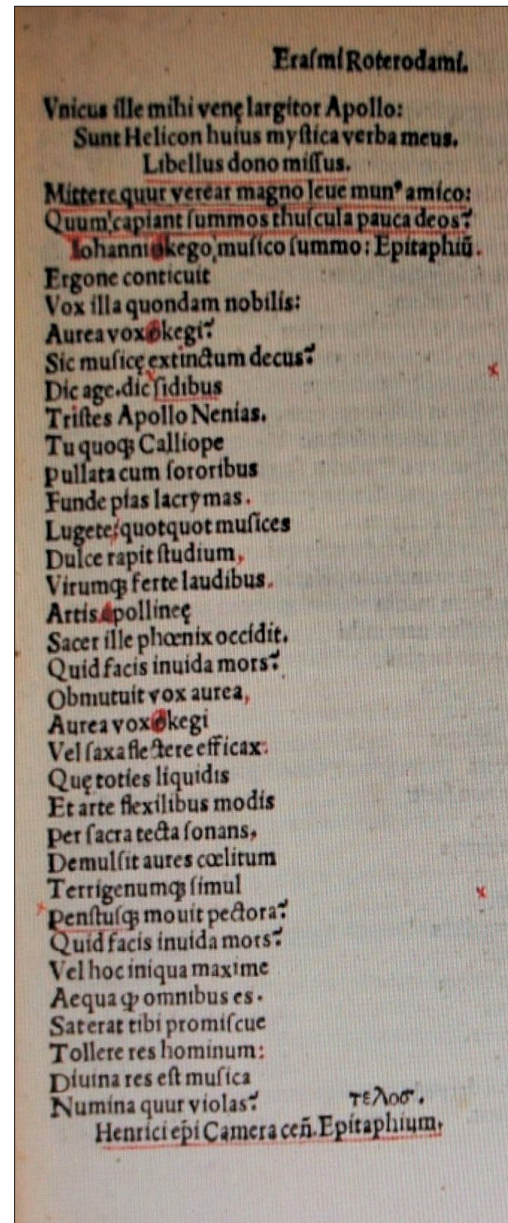
Leer u, ja leer de snaren,
Apollo, droeve klachten aan.
En jij, Calliope, saam
met je gezusters diep in rouw
stort liefdevolle tranen.

Treurt, hoezeer ook benomen door
de zoete studie der muziek,
en looft die man met lofgezag.
Want van Apollo's kunst is de
gewijde Feniks doodgegaan.

Wat heb-je, afgunstige dood, gedaan?
Verstomd is nu de gouden stem,
de stem van goud van Okegem,
in staat om rotsen te vermurwen,
die zo vaak met haar vloeiende
en door de kunst buigzame wijzen
onder gewijde welfsels klinkend
streedde het hemelse gehoor
en 't aardse tegelijkertijd
en tot in 't diepst bewoog de harten?

Wat heb-je, afgunstige dood, gedaan?
Of ben-jij zo onbillijk nu,
die voorts voor ieder bent gelijk?
't Volstond je zonder onderscheid
der mensen zaken te verdelgen,
muziek is goddelijke zaak,
waarom het goddelijke schenden?

Het gedicht lijkt te wijzen op Erasmus' persoonlijke herinneringen aan 'de gouden stem' van Ockeghem, die hij heeft horen weergalmen onder de hoge gewelven van een Parijse kerk. Maar waarschijnlijk speelden ook andere, meer opportunistische motieven een rol. We weten dat hij in 1502 vier rouwdichten schreef bij de dood van zijn mecenas Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk.¹⁷ Daarvoor werd hem, tot zijn ongenoegen, een veel te bescheiden honorarium van zes florijnen door de Kamerijkse kanselarij overgemaakt. Twee van die grafschriften zijn in 1507 verschenen in de *Epigrammata* en volgen direct op het rouwdicht voor Ockeghem. Een derde rouwdicht droeg hij op aan de jongere broer van de overleden bisschop, Antoon van Bergen, abt van Saint-Bertin nabij Saint-Omer. Dit verscheen in het boek *De praecellentia potestatis imperatoriae (Over de voorrang van het keizerlijk gezag)* van Jacobus Anthonius uit Middelburg, uitgegeven in 1503 bij Dirk Martens te Antwerpen. Deze Jacobus, die in contact stond met Erasmus, was vicaris-generaal¹⁸ van de bisschop van Kamerijk en noemt zich 'humilis cantor ecclesie Sancte Gudule

Bladzijde uit *Varia epigrammata van Erasmus met de tekst van het rouwdicht voor Johannes Ockeghem.*

Genomen uit de druk van Nicolas Des Prez, Parijs, 3 febr. 1508 (n.s.); Bibliotheek UGent.

15. H. VREDEVELD, *Collected Works of Erasmus. Poems. Edited and annotated*, Toronto, 1993, p. 76. De interpunctie verschilt op drie plaatsen van die van C. REEDIJK, *The Poems of Desiderius Erasmus, introduced and edited*, Leiden, 1956, p. 223-224; zie hiertoe Harry VREDEVELD, 'Towards a Definitive Edition of Erasmus' Poetry', in: *Humanistica Lovaniensia*, 37, 1988, p. 148-149.

16. Bert De Corte (1915-2009) is een bekende Vlaamse dichter-vertaler. Deze vertaling is gemaakt in 1969 en gepubliceerd in *Johannes Ockeghem en zijn tijd*, p. 136-137. Hij gebruikte voor zijn vertaling de tekstuitgave van Reedijk, vandaar het kleine verschil in de interpunctie met de tekst van Vredeveld.

17. REEDIJK, *Erasmus' verzen*, p. 297-305. Het gaat om drie Latijnse en één Grieks

Bruxellensis' (nederige zanger van de kerk van Sint-Goedele te Brussel), een musicus en ongetwijfeld kenner van de polyfonie en bewonderaar van het werk van Ockeghem.¹⁹

Het zou dus kunnen dat Erasmus zijn *epitaphium* voor Ockeghem in 1497 naar zijn mecenas Hendrik van Bergen en de Kamerijkse kanselarij heeft opgestuurd met de bedoeling er in ruil een vergoeding voor te ontvangen.²⁰ De hypothese van een Kamerijkse bestemming wint nog aan kracht, indachtig het gegeven dat Ockeghem contacten onderhield met Kamerijk en er priester werd gewijd.²¹ Het schrijven van grafschriften was voor Erasmus, die in die periode herhaaldelijk klaagde over geldnood, niet alleen een literaire, maar tevens een lucratieve bezigheid in zijn zoektocht naar inkomsten. Sommige interpretatoren zien in de beeldspraak 'de stem van goud' van Ockeghem een ietwat afgunstige zinsspel op diens zeer royale inkomen. De 'gouden pen' van Erasmus bracht immers heel wat minder op dan Ockeghems 'gouden stem'.²²

Omdat in zijn brieven en andere werken Erasmus weinig aandacht heeft voor het muziekleven van zijn tijd, is het rouwdicht voor *Iohanni Okego, musico summo* (*Johannes Ockeghem, een excellent musicus*) een uitzonderlijk gegeven in zijn oeuvre.²³ Opmerkelijk is de schrijfwijze van de naam *Okego* (datief), als bijstelling gebruikt bij *Iohanni*, zoals in de naam Johannes Ockeghem. Bij Johannes Lupi (zie verder) is in de titel van het rouwdicht *In Ioannem Okegi, musicorum principem*, de naamval van *Ioannem* (accusatief) en *Okegi* (genitief) verschillend en heeft de genitief de betekenis van de familienaam 'van Okegem'.

Johannes Despauterius

Ook over de biografie van Despauterius zal ik kort zijn.²⁴ Geboren circa 1498 te Ninove, met een vader die van het graafschap Henegouwen geëmigreerd was, studies bij de broeders van het Gemene Leven te Gent, nadien geïmmatriculeerd als *pauper* te Leuven op 31 augustus 1498 in de pedagogie *De Lelie*. Hij promoveerde op 12 april 1501 tot *magister Artium* en doceerde nadien in dezelfde pedagogie. In de akten van de faculteit wordt hij het laatst vermeld op 1 juni 1503.²⁵ Waar hij nadien vertoefde, blijft onopgehelderd. Despauterius zegt zelf dat hij zeven jaar in Leuven verbleef, wat zou betekenen dat hij rond 1505 Leuven (vanuit het Bogardenklooster?) verliet. Verbleef hij nadien in Ieper? Dat is althans de hypothese die Jaak Peersman vooropstelt.²⁶ Eind 1508 is hij aanwezig in Komen (Fr.) en kort daarop tot 1514 in Sint-Winoksbergen. Daarna keerde hij terug naar Komen waar hij hoogstwaarschijnlijk in het najaar van 1520 overleed.²⁷

Alhoewel Despauterius tijdens de jaren 1502-1504 Erasmus te Leuven niet persoonlijk blijkt ontmoet te hebben, kijkt hij nadien toch op naar de succesvolle humanist. Hij vernoemt hem in 1511 in zijn *Ars versificatoria* (*Over de kunst van het verzendichten*) als *doctissimus poeta Desiderius Herasmus Roterodamus (de zeer kundige dichter Erasmus van Rotterdam)*.²⁸ Voordien, in 1509, laste hij in zijn *Syntaxis*, zijn eerste gedrukte boek uitgegeven bij Josse Bade in Parijs, een onafgewerkt handschrift van Erasmus over de kunst van het briefschrijven in. Hij deed dit zonder medeweten van Erasmus, maar met vermelding van diens naam. Hij deed dat nog eens over in zijn *Ars epistolica* (*Over de briefkunst*) van 1513. Wou hij daarmee bij Erasmus in het gevele komen? Erasmus zelf gaf zijn tekst pas in 1522 uit onder de titel *De conscribendis epistolis* (*Over het briefschrijven*), maar liet zich in augustus 1515, toen hij kennisnam van Despauterius' teksten over het briefschrijven, schamper uit over diens werkwijze, zonder echter diens naam te vernoemen.²⁹ Erasmus negeerde Despauterius en was niet gediend met diens 'avances'.

rouwdicht. Dat laatste heeft Reedijk niet teruggevonden.

18. Een *vicarius generalis* staat aan het hoofd van de bisschoppelijke administratie.

19. REEDIJK, *Erasmus' verzen*, p. 298.

20. PERKINS, *Ockeghem*, p. 315 vermoedt eveneens dat het rouwdicht in opdracht van Hendrik van Bergen geschreven is.

21. *Ibidem*, p. 314; Perkins weet Ockeghem aanwezig in Kamerijk in 1462 en 1464. VAN OVERSTRAETEN, *Le lieu de naissance*, schrijft hierover p. 5: "Ockeghem eut également des relations avec Cambrai, où il fut ordonné prêtre (avant 1472) et rencontra plusieurs fois son célèbre contemporain Guillaume Dufay (ca. 1400-1474)." Saint-Ghislain lag toen in het bisdom Kamerijk, dat zich uitstrekte tussen Schelde en Dijle in de graafschappen Vlaanderen en Henegouwen en het hertogdom Brabant, met onder meer de steden Aalst, Dendermonde, Antwerpen, Brussel, Bergen en Valenciennes.

22. *Johannes Ockeghem en zijn tijd*, p. 80.

23. Albert DUNNING, *Erasmus, Desiderius*, in: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, dl. 11, p. 280 wijst op de eerder negatieve houding van Erasmus tegenover polyfone muziek, die hij te exuberant vond.

24. Voor een recente biografie, Jaak PEERSMAN, *Stouter dan Despauter? Een biografie van Joannes Despauterius, de Ninovierter*, Ninove, 2020.

25. De *Acta* van de faculteit van de Artes kennen een hiaat van 20 juni 1504 tot 23 juni 1508. Despauterius wordt na 1 juni 1503 niet meer vermeld als docent. Of hij nadien in de Artesfaculteit nog actief is geweest, is niet uit te maken (Rijksarchief Leuven, *Oude Universiteit*, nr. 712, fol. 206 v°)

26. PEERSMAN, *Stouter dan Despauter*, p. 55-58.

27. Ik volg de sterfdatum 1521 niet, die Peersman vooropstelt (*Ibidem*, p. 117-121), en acht de traditionele sterfdatum 1520 de meest waarschijnlijke.

28. Over de relatie met Erasmus, *Ibidem*, p. 51-52, 66, 98-99. Peersman veronderstelt ten onrechte dat Erasmus in 1502-1504 in de pedagogie *De Lelie* verbleef.

In tegenstelling daarmee konden zowel Josse Bade, Despauterius' belangrijkste drukker, als Georgius Haloinus (Joris van Halewijn, 1473-1536),³⁰ heer van Komen en vanaf 1508 Despauterius' mecenas, wel op de welwillendheid van Erasmus rekenen.

Het is in zijn *Ars versificatoria*,³¹ voor het eerst bij Bade gedrukt op 23 november 1511 en opgedragen aan zijn mecenas Haloinus, dat Despauterius Erasmus' rouwdicht citeert.³² In het vijfde boek van de *Ars*, getiteld *De carminum generibus* (*Over de verschillende soorten van gedichten*), bespreekt Despauterius in het hoofdstuk *Dicola dystropha* een vers uit de commentaar van de grammaticus Servius³³ op de *Georgica* van Vergilius.³⁴ Hij beroept zich daarbij op Erasmus, die van oordeel is dat het vers van Servius twee verschillende versmaten toont: een halve pentameter in de 1ste helft en vier jambiën (een jambische dimeter) in de 2de helft. '*Doctissimus poeta Herasmus Roterodamus*', zo gaat hij verder, heeft dit metrum ook toegepast in zijn rouwdicht voor Ockeghem en ook Horatius gebruikte het volgens hem in zijn 13de *epode*. Ten bewijze daarvan haalt Despauterius de eerste zes verzen en het laatste vers uit Erasmus' rouwdicht aan.³⁵ Schematisch deelt hij de verzen als volgt in:

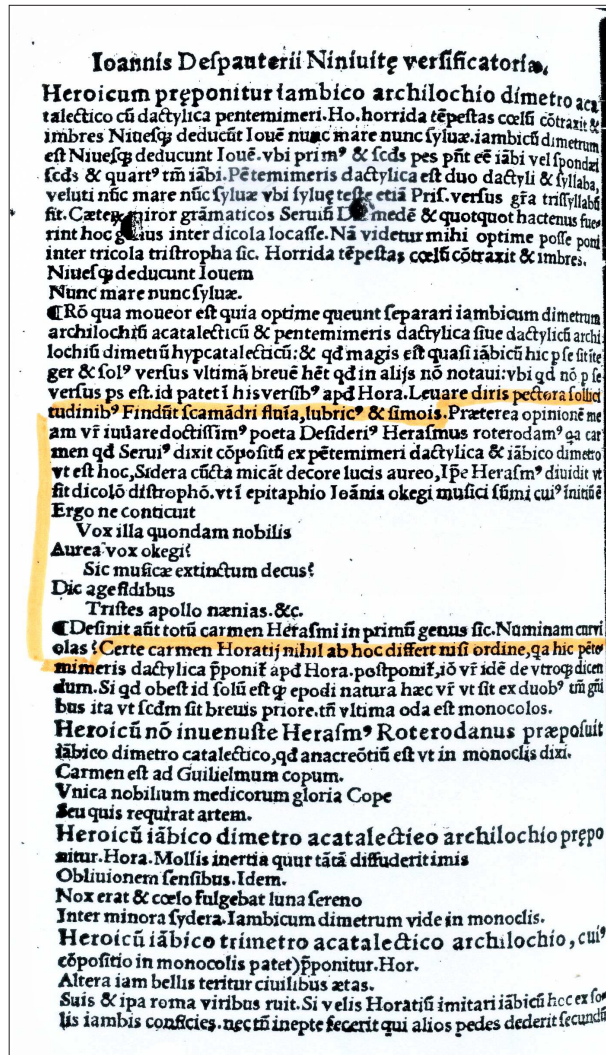
<i>Ergone conticuit //</i>	halve pentameter
<i>Vox illa quondam nobilis, //</i>	jambische dimeter
<i>Aurea vox Okegi? //</i>	halve pentameter
<i>Sic musicae extinctum decus?</i>	jambische dimeter
<i>Dic age dic fidibus //</i>	halve pentameter
<i>Tristes Apollo naenias. //</i>	jambische dimeter
...	
<i>Numina cur violas?</i>	halve pentameter

Door een insprong telkens bij het tweede vers wordt in deze druk het eigen karakter van de dichtvorm gevisualiseerd.³⁶ De grammaticus Despauterius citeert dit rouwdicht dus in eerste instantie als verstechnisch voorbeeld³⁷, niet om de literaire kwaliteiten ervan en evenmin om Ockeghem te eren. Toch is dit rouwdicht van Erasmus in Despauterius' geheugen blijven hangen en noemt hij terzijde Ockeghem een *musicus summus*, een term die hij uit Erasmus' titelopdracht overneemt.

Kende Despauterius de muziek van Johannes Ockeghem? Waarschijnlijk wel, indien rond 1510, toch niet zolang na Ockeghems dood, diens muziek nog uitgevoerd werd in Despauterius' omgeving. Mogelijk voelde hij zich een streekgenoot, aangezien zowel Ockeghem als zijn vader uit Henegouwen afkomstig waren. En de dorpsnaam Okegem moet hem als Ninovieter vertrouwd in de oren hebben geklonken.

Blijft de vraag naar de relatie van Despauterius met de muziek in het algemeen. Als *magister Artium* had hij een theoretische basiskennis van de *musica*, een onderdeel van zijn opleiding in de Zeven Vrije Kunsten. In zijn *Ars versificatoria* heeft hij het over de accenten, de juiste uitspraak van de woorden, het gepaste ritme van versregels, elementen die voor het uitbrengen van gezongen Latijnse teksten van grote betekenis zijn. Van hemzelf zijn geen gedichten bekend. Hij was eerder een theoreticus dan een scheppend kunstenaar. Zijn mecenas

29. Hierover uitgebreid Judith Rice HENDERSON, *Despauterius' Syntaxis* (1509). *The Earliest Publication of Erasmus' De Conscribendis epistolis*, in: *Humanistica Lovaniensia*, vol. XXXVII-1988, p. 175-209; zie ook PEERSMAN, *Stouter dan Despauter*, p. 98-99.

Bladzijde uit *Ars versificatoria* van Despauterius met het citaat uit het rouwdicht van Erasmus voor Johannes Ockeghem. Genomen uit de Badedruk, Parijs, 15 maart 1516 (n.s.); BnF Gallica.

30. Voor de relatie van Haloinus met Erasmus, zie L.-J. MESSIAEN, *Histoire de Comines*, Kortrijk, 1892, p. 447-448. Haloinus vertaalde Erasmus' *Lof der Zoetheit* in het Frans. Voor de relatie Bade en Haloinus met Despauterius, zie Dirk VAN DE PERRE, *Het portret van Johannes Despauterius en de stad Ninove*, in: *Het Land van Aalst*, 73, 2021, p. 81-83.

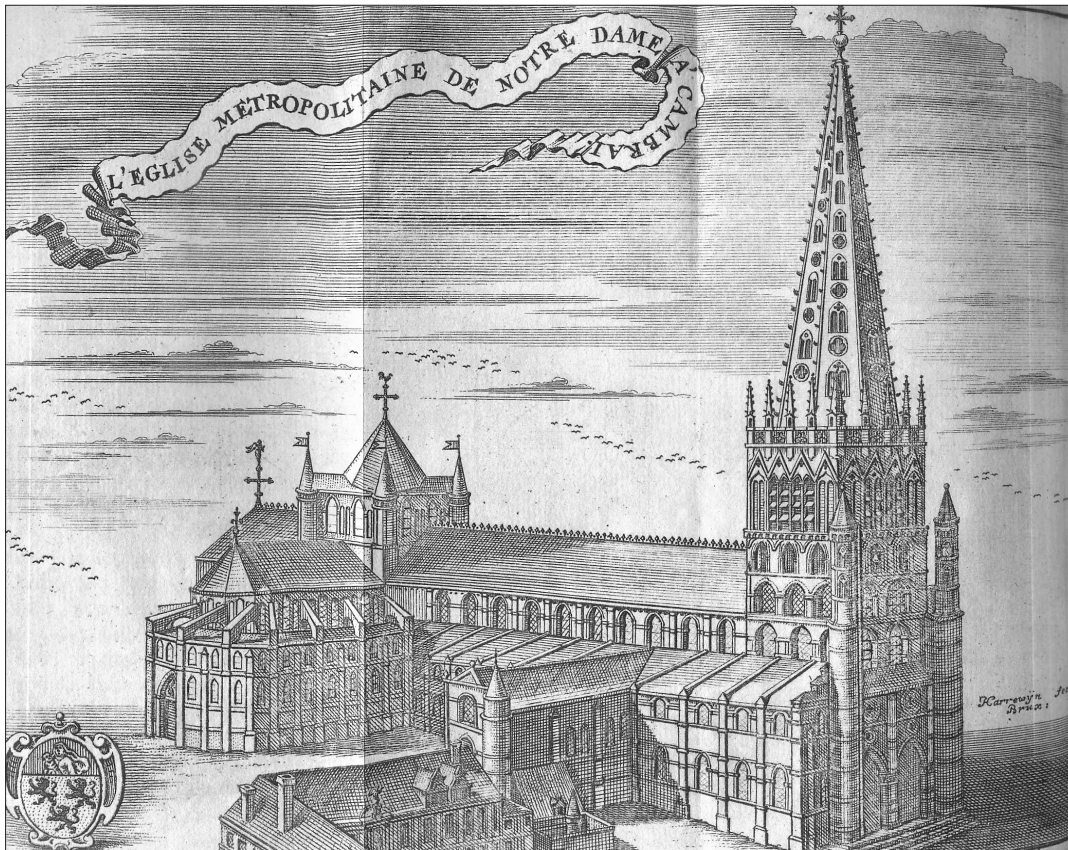
31. Wij verwijzen in dit artikel steeds naar de Parijse Badedruk van 15 maart 1516 (n.s.); dit exemplaar van de BnF is elektronisch beschikbaar op de website 'Gallica'. Nog tijdens het leven van Despauterius werd de *Ars* negenmaal herdrukt; F. VAN DER HAEGHEN en M.-T. LENGGER, *Bibliotheca Belgica*, II, Brussel, 1964, p. 133 e.v.

32. Deze ganse alinea is van de bereidwillige hand van medebestuurslid en classicus Marcel Cock, wiens deskundigheid in deze materie onontbeerlijk was om de finesse van Despauterius' betoog te ontrafelen, waarvoor mijn grote appreciatie en hartelijk dank.

33. Maurus Servius is een grammaticus uit de 4de eeuw, die commentaren schreef op het dichtwerk van Vergilius.

Haloïnus was wel een groot bewonderaar van de polyfonie en schreef een werkje *De Musica*.³⁸ Despauterius zelf had musici onder zijn vrienden. In zijn *Ars Versificatoria* is het eerste boek in zijn brief van 16 december 1510 opgedragen aan *Ioanni Laurentio Hasebroucano, musico nobili atque ingenuarum artium professori perdocto et suo amico primario (Johannes Laurentius uit Hazebroek, hoogstaand musicus, uiterst bekwaam leraar in de Kunsten, zijn boezemvriend)*.³⁹ Het vierde boek van de *Ars* is op 1 mei 1511 opgedragen aan drie priesters, waaronder *Pascasio Valcravio Hondscotano, musico excellentissimo (Pascasius Valcravius uit Hondschote, een uitstekend musicus)*. Wat dekt hier het woord *musicus*? Gaat het om zangers en componisten? Meer dan Erasmus had Despauterius toch voeling met de wereld van de muziek.

Johannes Lupi, alias Jean Leleu

Deze musicus is rond 1506 geboren in Kamerijk of omgeving en stierf er zeer jong op 20 december 1539.⁴⁰ Hij werd in 1516 koorknaap in de kathedraal en studeerde van 1522 tot 1526 aan de Leuvense universiteit, waar hij de titel van *magister Artium* verwierf. Na 1526 was hij met vallen en opstaan actief als zangmeester (*magister choralium*) in de kathedraal van Kamerijk en liet, ondanks zijn vroege dood, als componist een niet onbelangrijk oeuvre na, waaronder het vierstemmige motet op de tekst van Erasmus' rouwdicht voor Johannes Ockeghem.⁴¹ De oudst gekende partituur van dit motet verscheen in een bundel gezangen, geselecteerd uit het werk van de beste musici uit de Nederlanden en uitgegeven in 1547 te Antwerpen bij Tilemannus Susato (Tielman van Soest, ca. 1510-1570).⁴² In diens *Liber Tertius Sacrarum Cantionum, quatuor vocum (Derde boek der Gewijde Gezangen, voor vier stemmen)* zijn de partituur van de baspartij (*bassus*), de *contratenor*, de *tenor* en de bovenstem (*superius*) elk ondergebracht in een apart deel, telkens op folio VI r° en v°.⁴³

34. *Dicola distropha* zijn gedichten waarin de pare en onpare versregels in een ander metrum zijn geschreven: *Dicola sunt ex duobus genibus mixta carmina; distropha ubi post duos versus ad primum genus reuersio (Dicola zijn gedichten met gemengde metra; in de distropha wordt de versmaat van de eerste twee strofen telkens herhaald); Ars versificatoria, fol. 136 r°.*

35. REEDIJK, *The Poems of Desiderius Erasmus*, p. 223 komt tot dezelfde analyse als Despauterius, naar wie hij echter niet verwijst: "Erasmus divides the dactylic penthemimeres and the analectic iambic dimeter over two lines, the last line of the poem representing the first of a elegiambic."

36. Dat is niet in alle drukken het geval.

37. In een zeer technisch overzicht van de verschillende versvormen citeert Despauterius daarna nogmaals de eerste twee regels van Erasmus' gedicht (*Ars versificatoria*, fol. 138 r°).

38. MESSIAEN, *Histoire de Comines*, p. 450. Dat hij de muziek van Orlandus Lassus (1532-1594) bewonderde, zoals Messiaen schrijft, is evenwel uitgesloten, gelet op de datum van Haloïnus' overlijden (1536). Mogelijk zijn door een van zijn nakomelingen partituren van Lassus in zijn bibliotheek beland.

39. PEERSMAN, *Stouter dan Despauterius*, p. 60-61, 64-65.

Pentekening van de voormalige romaans-gotische kathedraal van Kamerijk door (Jacobus) Harrewijn. Zowel Ockeghem, Erasmus als Lupi hadden banden met de bisschoppen en het kapittel van deze kerk. Genomen uit *Histoire générale des Pays-Bas, contenant la description des XVII provinces, édition nouvelle*, dl. II, Brussel, 1743; privébezit.

40. Bonnie J. BLACKBURN, *Johannes Lupi and Lupus Hellinck. A Double Portrait*, in: *The Musical Quarterly*, vol. 59, 1973, nr. 4, p. 550-561 brengt een uitgebreid relaas van de loopbaan van Lupi. IDEM, *Lupi, Johannes*, in: *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, dl. 15, p. 317-318.

41. *Opera omnia Jo. Lupi*, ed. Bonnie J. BLACKBURN, (*Corpus Mensuralis Musicae*, 84), 3 delen, 1980-1989.

42. Het gaat om Soest nabij Keulen. Zie het artikel *Tielman Susato* op Wikipedia.

43. *Liber primus [-quartus] sacrarum cantionum, quinque [quatuor] vocum*, 4 delen, Antwerpen, 1546-1547; KBR, Kostbare Werken, Fétis 1.684 A1-4. Drie boekdelen (*Bassus, Contratenor, Superius*) zijn digitaal toegankelijk, maar niet de tenorpartij.

Sommigen betwijfelen of dit werkje wel van Johannes Lupi is en wijzen Lupus Hellinck (1493/94-1541) als de mogelijke componist aan.⁴⁴ Susato onderscheidt echter duidelijk de beide componisten en duidt, wanneer hij de componist niet kent, de auteur van het stuk als *incertus (onzeker)* aan.⁴⁵ Het gegeven dat zowel het rouwdicht van Erasmus als de compositie van Lupi in een Kamerijkse context thuis horen, is een sterk historisch argument om Lupi en niet Hellinck als de componist van het stuk te blijven beschouwen. Dat een componist een collega herdenkt met een eigen compositie is niet ongewoon. Het is trouwens Ockeghem zelf die in 1460 aan het begin staat van deze traditie met zijn werk *Mort tu as navré/Misere*, waarin hij het overlijden van Gilles Binchois bezingt.⁴⁶ Na Ockeghems dood verschenen meerdere poëtische en muzikale huldeblijken. Zo componeerde in 1497 Josquin Des Prez (ca. 1450 - 27 aug. 1521) zijn *Nymphes des bois* als herinnering en hulde aan zijn overleden leermeester.⁴⁷

Lupi gebruikt de tekst van Erasmus, maar wijzigt die ook door stukken weg te laten en herhalingen toe te voegen, een ingreep die van stem tot stem verschilt. De tekst die Susato onder de notenbalken afdrukt, luidt als volgt:⁴⁸

In Ioannem Okegi Musicorum principem, Nænia. Io. Lupi // Ergo ne conticuit vox illa quondam nobilis aurea vox okegi sic musicæ extinctum decus. Dic age dic fidibus tristes Appollo nenias. Tu quoque Calliope pullata cum sororibus funde pias lacrymas, lugete, quodquod musices⁴⁹ dulce rapit studium virumque forte⁵⁰ laudibus artis Appollineæ sacer ille fœnix occidit. // (Secunda pars) Quid facis invida mors? obmutuit vox aurea aurea vox okegi per sacra tecta sonans. Demulsit aures cœlitum terrigenumque simul, penitusque movit pectora. Quid facis invida mors? Sat erat tibi promiscue tollere res hominum. Divina res est musica, numina cur violas?

44. BLACKBURN heeft het werk niet opgenomen in haar uitgave van de *Opera omnia*. In haar artikel *Lupi, Johannes*, in: *The New Groves Dictionary*, p. 317-318 zet ze het *Ergone conticuit* bij de categorie *Dubia* en constateert: "Chronological and stylistic considerations suggest that this is more likely to the work of Lupus". Zij geeft dus met enig voorbehoud de voorkeur aan Lupus Hellinck.

45. BLACKBURN, *Johannes Lupi*, p. 547-583 stelt evenwel dat beide componisten door tijdgenoten doorgaans niet verward worden. De verwarring is pas ontstaan met Susato, die Hellincks voor naam *Wulfaert* in *Lupus* latiniseert. Hellinck bracht zijn muzikale carrière vooral door in de Sint-Donaaskerk in Brugge en in Italië.

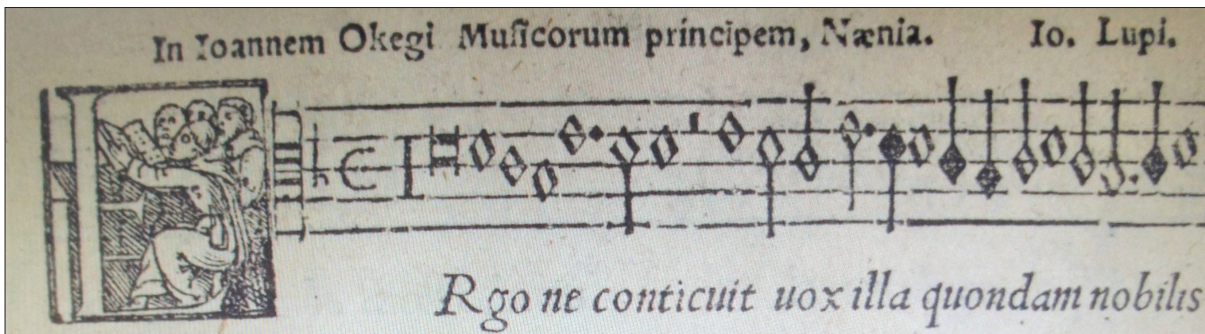
46. Me gesuggereerd door Lieve De Mecheleer, medebestuurder, waarvoor hartelijk dank. Gilles de Binche (ca. 1400-1460) was als Henegouwer een streekgenoot van Ockeghem.

47. Zie het artikel *Nymphes des bois* op Wikipedia.

48. De herhaling van woorden, die in de vier partituren niet gelijk loopt, is in mijn tekst niet weergegeven.

49. *Quodquod musices* ontbreekt bij *Superius*.

50. Met de wijziging van *forte* (werkwoord, gebiedende wijze van *ferre-dragen*) in *forte* (sterk, dapper; bijwoord) wordt de zinsconstructie en de betekenis onduidelijk. Vermoedelijk gaat het hier om een transcriptie- of drukfout bij Susato.

Eerste regel met versierde hoofdletter E uit de muziekpartituur van Johannes Lupi (partij van de Contratenor) met het rouwdicht voor Johannes Ockeghem.

Genomen uit Tilemannus Susato, *Liber Tertius Sacrarum Cantionum*, quatuor vocum, Antwerpen, 1547; KBR Brussel..

Muzikaal is de lengte van tekst en muziek bij Lupi in twee gelijke delen ondergebracht, zodat Erasmus' tekst in het tweede deel gevoelig is ingekort van 17 naar 12 verzen. De verzen 18, 19, 20, 26 en 27 vallen weg. Bij Lupi is de structuur van de alternerende tweeregelige strofe verloren gegaan. De spelling en de plaatsing van punten, vraagtekens, komma's en hoofdletters verschillen licht ten overstaan van de gedrukte versie van 1508. Herhalingen van woorden of zinsdelen verhogen het dramatisch effect en komen in de vier partituren niet altijd op dezelfde plaats voor, zodat elke stem haar eigen verloop kent. De tekst bij Lupi is dus geen zuivere kopie van Erasmus' tekst, maar ten behoeve van de muzikale compositie, een bewerkte versie ervan.

Blijft de vraag wanneer Lupi zijn motet componeerde. Uiteraard gebeurde dit vóór zijn dood in 1539 en na zijn Leuvense studies, dus na 1526. Beschikte hij over de gedrukte versie van Erasmus *Varia Epigrammata*, of, in de hypothese dat het rouwdicht bestemd was voor de Kamerijkse bisschop, over het handschrift? Vermoedelijk componeerde hij dat werk in opdracht van het Kamerijkse kapittel en werd het voor het eerst onder zijn leiding uitgevoerd in de Kamerijkse kathedraal. Wilden zo de componist en het kapittel, dat op een rijke muzikale traditie kon bogen, hun bijzondere band met Johannes Ockeghem beklemtonen? Hoe Susato aan de partituur van Lupi is gekomen, is niet geweten.⁵¹ Tussen de uitgave van de muziekpartituur en de dood van Lupi liggen acht jaar. Heeft Lupi Susato nog persoonlijk ontmoet of zijn via een tussenpersoon de partituren bij hem terecht gekomen? Susato zelf was naast drukker-uitgever van muziekpartituren ook kalligraaf, instrumentalist en componist en beschikte over een netwerk van relaties in de muziekwereld van de Nederlanden.

51. Hij nam meerdere composities van Lupi in zijn motettenboeken op.

52. Met dank aan de medebestuurleden Lieve De Mecheleer en Marcel Cock voor de correcties en nalezing van de tekst.

Tot slot

Twee namen van beroemde mannen zijn in de tekst van het rouwdicht verenigd, die van Ockeghem uit de muziekwereld en die van Erasmus uit de wereld van de letteren. Dat heeft tot de populariteit ervan bijgedragen. Toch is het vooral dankzij de muziek van de eerder onbekende Johannes Lupi dat het rouwdicht van Erasmus vandaag nog voortleeft, vaak op het programma staat in concerten van polyfone muziek en de appreciatie van musici en toehoorders geniet.⁵²

Sterke vrouwen uit Aalst

Met *Sterke Vrouwen* hebben Jan LOUIES en David GOOSSENS van het *Forum Aalst Historiek* onmiskenbaar een leemte gevuld in de historiografie over Aalst. Het is een zeer verdienstelijke en verfrissende bijdrage tot een meer evenwichtige en dus vollediger reconstructie van het plaatselijk verleden.

De tijd van de bijna exclusieve aandacht voor de *histoire bataille* en de *politique politicienne* is gelukkig al lang voltooid verleden tijd. Maar toen ik in 2014 meewerkte aan de nieuwe reeks geschiedenis-handboeken *Pionier*, meer bepaald deel 5 over de periode 1815 – 1945, was het nog nieuw om in elk hoofdstuk een bron of een historisch document van een vrouw op te nemen. Ze bestonden wel degelijk, maar om één of andere mysterieuze reden werden ze over het hoofd gezien. Het was nochtans interessant te zien dat het standpunt van Mme DE STAËL over bijv. vrijheid (1802) of een grondwettelijk regime na Napoleon (1815) consequenter en gedurfter was dan dat van vele mannelijke tijdgenoten. Of het pleidooi van LOUISE-MARIE, de 1ste Belgische koningin, voor de Poolse opstand tegen Rusland (1846) of voor meer macht voor de regering (1834). Of de visie van Virginie LOVELING over de verstikkende macht van de katholieke kerk in Vlaanderen (1885). Of het ijveren van pacifiste Bertha VON SUTTNER tegen agressief nationalisme en oorlog (1889).

Nu wordt er in het nieuwe leerplan geschiedenis ook nadruk gelegd op *subalterniteit*: geschiedenisreconstructie vanuit het standpunt van personen of groepen die uitgesloten waren van de (politieke, sociale, economische of culturele) macht en/of gemarginaliseerd werden. Hun verhaal kwam zelden of hoogstens zijdelings aan bod. Het stelt de historicus ook voor nieuwe uitdagingen qua heuristiek: veel geschreven bronnen lieten ze zelf immers niet na... Deze trend loopt parallel met de “dekolonisering” van onze koloniale geschiedenisreconstructie en is er eigenlijk een voorbeeld van.

Een sterk punt van *Sterke Vrouwen* is dus het thema op zich. Hierdoor worden een aantal stukjes van de puzzel die het verleden is, aangevuld: de mozaïek van de Aalsterse historiek wordt verder gerestaureerd en wordt daardoor nog kleuriger en mooier. Ook de kadasterkaartjes, het stadsplannetje, de vele illustraties, foto's, oude krantenartikels, ... zijn pluspunten die helpen het verleden tot leven te wekken.

Een minpuntje is het ontbreken van een inhoudstafel en namenregister. De volgorde van de sterke dames wordt bepaald door het parcours van de stadswandeling, waarvan dit boek de neerslag of *spin off* is. Daardoor lijkt er weinig logica te zitten in de beschrijving van de diverse vrouwen die een rol gespeeld hebben in de geschiedenis van Aalst. Een inhoudstafel en namenregister zouden de bruikbaarheid als naslagwerk verhoogd hebben. Al was het niet de oorspronkelijke bedoeling een naslagwerk te zijn.

Sterke Vrouwen

Een stadswandeling over Aalsterse sterke vrouwen

een uitgave van het Forum Aalst Historiek

Jan Louies & David Goossens

Voorpagina van de wandelgids 'Sterke Vrouwen'

In de inleiding wordt het vrouwenstemrecht kort besproken: in 1920 voor de gemeenteraadsverkiezingen en dus een kwart eeuw na het algemeen meervoudig stemrecht voor de mannen. Pas in 1948 mochten de vrouwen in België ook stemmen voor de parlementsverkiezingen of dus meer dan een halve eeuw na de mannen. Dit is ook enigszins verrassend 18 jaar na het vrouwenstemrecht in Turkije... Oorlogsweduwen mochten reeds stemmen bij de nationale verkiezingen, maar eigenlijk was dit postuum in de plaats van hun gesneuvelde echtgenoot. In de Aalsterse vrouwenportretten komt dit aspect echter pas in het laatste hoofdstuk aan bod waar het gaat over Anna SNEL. Deze werd als eerst vrouw verkozen in de Aalsterse gemeenteraad in 1921. De inleiding had dus iets ruimer mogen zijn en de vrouwenemancipatie mocht in een breder perspectief geplaatst zijn.

Als we het format van de SWOT-analyse in deze boekbespreking verder doortrekken, dan kunnen we bij de O van opportunity enkele buitenkansjes aanstippen. Al wandelend iets opsteken over het rijke verleden en zo het aangename aan het leerrijke paren is een formule die een mooie toekomst tegemoet kan gaan...

Een nog belangrijker opportuniteit is dat er een rijke mix aan thema's en periodes aan bod komt. Natuurlijk de politiek met naast Anna Snel bijv. ook Louise MAYART (de echtgenote van Pieter Daens) en Magda GRAVEZ-HAEYENS (stichtster van de VNVV en VNV-schepen).

In het culturele domein kunnen we o.a. melding maken van Maria Coleta DE BRANDT (medewerkster van priester-pedagoog en grondlegger van de Dames van Maria C.G. VAN CROMBRUGGHE), Antoinette DE WINNE (uitbaatster van estaminet *In den Biekorf*), Jeanneke DE WOLF-BOON (muze, secretaresse en nog veel meer van Louis-Paul).

Op religieus vlak verwijzen we naar Clara 't ROEN (Lutherse gelovige die als ketter op de brandstapel belandde en slachtoffer van de Spaanse Inquisitie), de Zwarte Zusters en de begijnen.

Het sociale domein is goed vertegenwoordigd met o.a. MALVINA (van de vermaarde snoepwinkel), het meisjesweeshuis, het Oude Vrouwtjestehuis en Ida L. DE NEEF (beruchte café-uitbaatster, vruchtafdrijfster, ...).

Ook het militaire vlak is vertegenwoordigd met verzetsheldin Clementina DE GROOT, alias Rita PLETSIER.

De T van threat (bedreiging) kunnen we overslaan, tenzij we het vertalen als valkuil. Voor de lezer bestaat het gevaar dat die verdrinkt in de vloed van feiten en weetjes. Maar dat is eenvoudig te vermijden door goed te doseren: één vrouw/verhaal per dag...

Wouter Van der Spiegel

De auteurs

Christian De Paepe

Jakob van Maerlantstraat 41
8500 Kortrijk
chris.depaepe@kuleuven.be

Wouter Van der Spiegel

Babbelaarstraat 159
9300 Aalst
wouter.vanderspiegel@belgacom.net

Marc Van Der Haegen

Edmond De Deynstraat 21
9400 Ninove
the.bakery@hotmail.be

Dirk Van de Perre

Hoogstraat 23
9401 Ninove-Pollare
dirkvandeperre@skynet.be

Artikels

Christian De Paepe

De muurschildering 'El Caballero de la Triste Figura' (1935) van Fritz Kieckens (1912-1986) en de strijd tussen traditionalisme en modernisme in de Sint-Lucasschool te Gent. 89

Marc Van Der Haegen

Van Ninove tot Odessa. Het verhaal van Freddy Van Der Haegen, weggevoerde werkweigeraar tijdens de Tweede Wereldoorlog. 104

Dirk Van de Perre (met medewerking van Marcel Cock)

Johannes Ockeghem, Erasmus van Rotterdam, Johannes Despauterius en Johannes Lupi. 118

In de kijker

Wouter Van der Spiegel

Sterke vrouwen uit Aalst. 126